

CRONIQUE DETH SÈGLE XXIau

Christian Andreu

SAPIÈNCIA
OCCITANA

**INSTITUT
D'ESTUDIS
ARANESI**
**acadèmia aranesa
dera lengua occitana**

Damb era colaboracion de Sapièncià Occitana

Era existéncia der Institut d'Estudis Aranesi – Acadèmia aranesa dera lengua occitana e aguesta publicacion, son possibles gràcies ara ajuda de:

Generalitat de Catalonha

Departament de Cultura

Departament de Justícia

Gobierno de España

Ministerio de Ciencia e Innovacion

Deputacion de Lhèida

Institut d'Estudis Ilerdencs

Conselh Generau d'Aran

Baqueira Beret S.A.

Ajuntament de Naut Aran

Ajuntament d'Es Bòrdes

Tolo&Associats

Donacions privades

Era seccion aranesa der Institut d'Estudis Aranesi – Acadèmia aranesa dera lengua occitana ei formada per Jusèp Loís Sans, Angelina Cases, Ròsa Maria Salgueiro, Miquèu Segalàs, Jèp de Montoya, Elvira Riu, Lourdes España, Bernat Arrous e Tonho Castèt. Formen era seccion estandard Joan Salas Lostau, Patrici Pojada, Jacme Taupiac, Florian Vernet, Felip Carbona, Claudi Balaguer e Franc Bardou.

© Christian Andreu

© Institut d'Estudis Aranesi-Acadèmia aranesa dera lengua occitana

1èra edicion: abriu 2022

ISBN: 978-84-09-40160-4

DL: DL L 318-2022

Revision: Tonho Castèt

Correccion finau: Jusèp Loís Sans

PRESENTACION

Croniques deth Sègle XXIau ei era seleccion e interpretacion, der autor, d'aqueri aconteishments mèst destacables que mèrquen eth devier dera umanitat. Naturaument que s'aurien podut seleccionar d'aves notícies, des d'ua auta perspectiva... Es qu'aciú figuren an estat escuelhudes damb un critèri de projeccion deth futur que mos demore coma umanitat, damb un arraicsament occitanocatalan. Un aute autor n'aurie seleccionat bèra auta que tanben poderiem considerar fundamentau, però valoram aguesta qu'auem coma ua interpretacion dera vida, dera accion der òme e des sues expectatives de futur, qu'ei fòrça endonviat.

A mèst, consideram era positivitat de qu'aguestes croniques se divulgùeren a trauès dera revista digitau "Sapiéncia occitana" que hè ua estimabla contribucion ar emplec dera lengua occitana.

Liéger aguesta aportacion de Christian Andreu mos permet aquerir es bases d'ua reflexion entà interpretar eth futur e mos apòrte ues perspectives que mos an d'ajudar a interpretar eth devier dera umanitat, des d'ua realitat occitana e catalana.

Des dera Acadèmia acuelhem aquestes reflexions e inclodim aguesta publicacion ena colleccion de "Istòria, Patrimòni e Identitat" pr'amor qu'en definitiva aguesta interpretacion des darrèrs vint-e-cinc ans dera umanitat ei er explic des aconteishments mèst destacats dera istòria recenta tament coma l'a viscuda eth sòn autor; istòria pura.

Christian Andreu non ei de prumèra lengua er aranés. A après er aranés e er occitan estandard e n'a hèt lengua deth sòn periodisme scientific. Represente ua loabla aportacion ara

normalizacion dera lengua occitana. Per açò, per aquest procès d'aprenentatge seguit per Christian, a viatges en sòn aranés incorpòre paraules e construccions mès pròpies der occitan estandard. Non ei ua error, pr'amor qu'ei era madeisha lengua. Ei ua particularitat que d'auti autors tanben an. Ei bon qu'açò passe. Era lengua a de córrer d'un lòc ar aute. En definitiva es peculiaritats, qu'ara a er aranés, li vengueren en sòn moment de d'auti lòcs. Per açò remercam que Christian emplegue *pr'açò* (reduccion de *per açò*, fòrça emplegat en Aran), *ges* (en lòc des advèrbis *bric* o *cap*), *nat* (entara negacion), *aimar* (der occitan medievau, recuelhut en Diccioniari der aranés), *aperaquí* (que ja ei recuelhut coma pròpi en Vocabulari ortografic dera Acadèmia), *jorn* (en aranés ei fòrça socializat *jornau* e *jornada* e eth *bon jorn des aninòs*), *europèi* (en lòc deth mès generalizat *europèus*), *pus de* (que recuelh eth Diccioniari der aranés, encara qu'ei pòc socializat), *environament* (recuelhut en Diccioniari der aranés, coma sinomin d'*entorn* o *mèdi ambient*), *gaireben...* Un lenguatge pròpi, particular, d'autor, laguens deth mon occitan, laguens deth mon aranés.

Jusèp Loís Sans Socasau

**President der Institut d'Estudis Aranesi-
Acadèmia aranesa dera lengua occitana**

UN NAU SÈGLE DAMB CAMBIAMENTS PRIGONDS

Maugrat que pendent era fin deth sègle XXau sonque i aueren bèri senhaus que confirmauen timidament diuèrsi cambiaments sociaus, scientifics e politics, eth pas des annades demostrarie que, abans e tot, dera fin oficiau deth sègle XXau, ena planeta, ja començauem a patir fòrça cambiaments en toti es nivèus, que soslinhauen qu'eth sègle XXIau ère començat, e qu'es cambiaments qu'era umanitat patirie serien fòrça prigonds en toti es nivèus: environamentau, medicau, energetic, politic, tecnologic e economic mès tanben sociau.

Çò qu'auètz entre es mans ei ua amassada d'articles dera revista en lengua d'òc Sapiència occitana (www.sapiencia.eu), publicadi, mès que mès, pendent era pandèmia mondial dera covid-19 des annades 2019, 2020 e 2021. Ère ua manèra de rebrembar as sòns lectors qu'es cambiaments deth nòste sègle son lonh d'èster petits e qu'es implicacions dirèctes e indirèctes patides per toti son granes. A toti es nivèus. Mès encara se considèram, com auèm cregut nosati, qu'eth sègle XXIau ja nasquec un pòc abans, aperaquí 1996.

Son donques 25 croniques sus es darreres 25 annades que demòstren que, eth mon on viuem, non a ja arren a veir damb era planeta que visquerem es ciutadans deth sègle XXau. E que, dilhèu pr'açò, n'i a fòrça que non comprenem. E calie auer ua vision mès ampla sus com aguesti cambiaments provocaràn, e provoquen ja de hèt, era sensacion qu'èm ja en sègle XXIau, eth sègle deth futur. Que ja provoquèc fòrça cambiaments ena planeta (guèrres naues, ua exploracion espaciau mès decidida,

importants descorbiments scientifics e tecnologics qu'impliquen, tanben, grans problèmas moraus, sobrepoblacion e mens recorsi naturaus e de matèries prumèras, e crisis sociaus, de salut e economiques que deisharàn, ja abans de 2025, ua planeta que non ei ges semblanta ara deth sègle XXI.

Es articles sonque son ua mòstra d'aqueri cambiaments. Grani e prigonds. Vosati ne podètz pensar que tanben ne cau includer d'auti e dilhèu auetz rason. Mès qu'era tòca non ère hèr un libe enciclopedic mès ua mòstra de çò que déu hèr er jornalisme aué: ajudar tostemps a compréner eth mon que viuèm a trauèrs de hèts que poden èster demostradi. Aumens, açò ei çò que mos digueren, ja hè fòrça annades, es nòsti mèstres dera universitat quan estudiavem jornalisme.

Christian Andreu, **jornalista**

As mèns hilhs, Jana e Roger, que son eth futur.

1996

Maugrat que çò de mès normau serie considerar era annada 2000 com eth començament deth sègle XXI, bèri cercaires pensen que, dilhèu, comencèc un pòc abans, pr'amor des hèts que passèren. En 1996 acabaue eth sètge dera ciutat de Sarajevo, un des hèts militars, mès tanben sociaus, mès orribles que visquec era societat europèa orientau, mès tanben era opinion publica mondiau. E aquest sètge siguec, dilhèu, un preludi de çò que serie eth sègle XXI.

Atau, eth sètge de Sarajevo, caplòc de Bòsnia e Ercegovina, siguec eth mès long dera istòria dera guèrra modèrna e tanben deth sègle XX. Es abitants de Sarajevo sigueren assetjadi pes sèrbis des deth 5 d'abriu de 1992 e enquiath 29 de gèr de 1996 (1425 dies) e açò hè d'aguest orrible sètge eth mès long dera guèrra de Bòsnia. Eth sètge demorèc tres viatges mès que non eth sètge d'Stalingrad e una annada mès qu'eth sètge de Leningrad, dus de sètges mès orribles dera dusau guèrra mondiau.

Un sètge entà rebrembar

Eth sètge de Sarajevo ei un sètge que cau rebrembar. Comencèc dempús dera declaracion d'independéncia de Bòsnia e Ercegovina en 1992, pr'amor que mès de 13000 soldats sèrbis encerclèren aquera ciutat damb artilheria, tancs e armes leugères. Totun, laguens de Sarajevo i auien tanben 70000 soldats deth govèrn bosnian, qu'ajudèren es abitants dera ciutat a lutar contra es sèrbis, que bombardauen indiscriminadaments es civius bosniacs. E açò passèc pendent quate annades.

En aqueth sètge moriren 13952 personas des quaus 5434 civius. Es sèrbis aueren tanben victimes pr'amor que 2441 soldats sèrbis moriren pendent eth sètge de Sarajevo. En 1991 eth cens dera ciutat de Sarajevo estimèc que i auien 525980 abitants. Dempús deth sètge solament ne demorauen entre 300000 e 380000.

En 1996, dempús de veir toti es occidentaus ena television com es sèrbis aucien desenats de civius de Sarajevo cada dia, es Nacions Unides e era OTAN decidiren que calie hèr quicòm entà acabar eth sètge. Aquera annada comencèren a bombardar es sèrbis, que lèu dauriren eth pas entara ciutat bosniaca e signèren lèu tanben era patz.

Soent dar notícies non ei bon, e pr'açò que cau dar tanben notícies positives dera umanitat. Totun, hèts orribles com eth sètge de Sarajevo non poden (ne deuen) èster jamès desbrembadi. Damb Sarajevo, dilhèu, comencèc eth sègle XXI, ua naua edat que contunhe encara aué damb mòrts e epidèmies. Mès era istòria ei reau e non deu èster jamès desbrembada.

1997

En 1997 era umanitat tornèc a dar un pas de gigant per çò que tanh ara tecnologia: ua nau espaciau siguec enviada tà Mart. Dempús un robòt damb ròdes hec fòtos pendent tres mesi e envièc un sense fin de donades scientificas d'aquera planeta entara Tèrra. E quan i auec un problèma tecnic siguec solucionat des dera nòsta planeta. Un hèt jamès passat abans ena nòsta espècia en sègle XX.

Era Sojourner envièc mès de 2,3 bilions de bits d'informacion naua.

Era nau espaciau auie eth nòm de Mars Pathfinder e siguec lançada des dera Tèrra en deseme de 1996. Arribèc a Mart eth dia 4 de junhsèga de 1997 en tot aterrar sus era planeta ròia, en ua region coneishuda damb eth nòm dera Val d'Ares. Alavetz siguec quan eth robòt damb ròdes Sojourner gessec dera nau e comencèc a estudiar era superfícia e atmosfèra de Mart. Es scientifics dera Tèrra receberen donades enviades pera Mars Pathfinder pendent 3 mesi abans dera fin deth foncionament dera Sojourner (e que recebec eth nòm pr'amor dera activista americana des drets umans deth sègle XIX Sojourner Truth) e es revistes scientificas ja auien començat a publicar diuèrses resultes des analisis geologics trapades ena superfícia de Mart. Açò siguec ua vertadèra revolucion scientifica jamès arrenhuda abans.

Tecnologia dera NASA

Era Mars Pathfinder siguec lançada pera NASA eth 4 de deseme de 1996 e siguec era prumèra de diuèrses missions qu'arribèren dempús tà Mart e envièren donades mès prigondes,

encara, dera superfícia d'aguesta planeta. Cap nau espacial auie arribat a Mart des dera arribada des dues naus Viking en 1976. Era Union Sovietica tanben ac auie assajat mès jamès auie auut exit.

Era Mars Pathfinder auie laguens tres camèras entà enregistrar imatges dera superfícia de Mart; dues en blanc e nere e ua en color. A mès d'estudiar era composicion des arròques (mès que mès es nomentades Barnacle Hill, Yogi e Scooby-Doo pr'amor qu'era Sojourner jamès non viatgèc mès lonh de 100 mètres dera Mars Pathfinder), mès tanben auie laguens ua estacion meteorologica entà estudiar era pression, temperatura e vent de Mart.

Pendent tres mesi, era Sojourner envièc entara Tèrra mès de 2,3 bilions de bits d'informacion naua, 16500 fotos e 8,5 milions d'estudis des condicions atmosferiques. Dempús es bateries dera nau moriren. E era mission acabèc. Totun, qu'eth sègle XXI començaue damb ua revolucion tecnologica dera umanitat, aumens per çò que tanh ara exploracion espacial, e que dauririe era pòrta de mès descorbiments solament quauques annades dempús.

1998

Eth cambiament radicaü que patic era sciéncia mondiau ja abans dera fin deth sègle XX indicaue un mon entà arribar que poirie èster tanben fòrça mès perilhós qu'eth de temps passadi. Atau, en 1998, e per prumèr còp ena istòria dera umanitat lèu vint estats europèus signèren era proïbicion dera clonacion umana. Aué ne son mès de 70, çò que hè pensar qu'aguesta tecnologia poirie vier mès e mès reau ena epòca actuaü.

Er acòrd siguec signat eth 12 de gèr de 1998 e volie deishar ben clar qu'era clonacion umana deu èster ua tecnologia totaument proïbida (çò ei era creacion d'ua còpia geneticament iguala d'un uman). E siguec pr'amor que i auie ua possibilitat fòrça reau que poirie deishar endarrèr eth mon dera imaginacion umana: aué podem clonar tot tipe d'animaus en laboratòris (ei un hèt que non ei proïbit) e passe soent. E tanben poirien èster clonadi umans. Pr'açò arribèc aquest acòrd internacionau. Era clonacion ère solament ua mòstra mès deth mon que demoraue as umans en sègle XXI.

Era clonacion umana siguec objècte de discussion politica e scientifica des dera creacion deth tèrme en 1969, quan J.B.S. Haldane ne lancèc per prumèr còp era idèa. Totun, qu'era tecnologia de besonh non arribarie enquiara annada 1998.

Un camin perilhós

Dempús d'aquest acòrd se creèc era oelha Dolly, un clon animau. En 2005 un professor corean dera Universitat de Seul confirmèc qu'auien trapat com hè'c e, dempús, er embrion qu'auien en laboratòri siguec destruït. Encara en 2008 dus scientifics dera companhia de biotecnologia Stemagen

confirmèren qu'auien creat cinc embrions umans clons. E açò maugrat aqueth acòrd internacionau. En 2018 encara siguec confirmat qu'auien clonat dues mones.

Era recerca demorèc arrestada quan se sabec qu'auie estat creada ua tecnica qu'usaue un virus entà reprogramar diuèrses parts d'ua cellula entà causar càncer. Ei aguesta ua tecnologia usada dempús 2019 ena planeta. Non ac podem díder damb seguretat, mès aué i a diuèrsi laboratòris dera Tèrra confirmadi qu'estudiauen com reprogramar cellules damb virus geneticament.

Es partidaris dera manipulacion genetica e eth clonatge afirman que poiríe ajudar fòrça es umans damb malauties, pr'amor que poiríem auer un organ de resèrva clonat e atau salvar ara persona. Era majoritat de comunautats religioses ne son contràries pr'amor que diden qu'açò ei jogar a èster Diu. Mès era tecnologia a arribat (arribèc dilhèu abans de 1998) e, maugrat que fòrça païsi ac proïbiren, i a cèrti lòcs dera planeta, aué, on podem clonar embrions umans. Ei ua tecnologia genetica naua deth sègle XXI qu'arribèc en 1998 entà non anar-se'n jamès.

1999

Maugrat que poirie semblar que l'auem auut pendent tota era vida, er èuro ei era moneda comuna dera majoritat d'estats dera Union Europèa sonque des de hè 22 annades. De hèt, en 1999 siguec quan aguesta moneda (aué era dusau mès usada ena planeta) siguec adoptada pes païsi occidentaus europèus. Damb er èuro, que començaue eth sègle XXI a nivèu economic que coneishem es europèus aué.

E òc, pr'amor qu'eth prumèr de gèr de 1999, a miejanet, deishèren d'existir era majoritat de monedes europèes, que solament sigueren, des d'alavetz, pèces de cambi dera naua moneda, er èuro. Enquia alavetz era moneda des diuèrsi estats europèus auie estat er ECU, e es autes monedes nacionaus l'auien com referéncia economica. A mès dera majoritat d'estats europèus occidentaus, er èuro qu'ei usat tanben aué per diuèrsi païsi en dehòra dera Union Europèa, com Mónegue, Sant Marin, eth Vatican, Andòrra o Kosova. Er èuro ei des d'alavetz administrat sonque pera Banca Centrau Europèa.

Maugrat eth neishement der èuro en 1999, es autes pèces nacionaus tanben contunhèren en tot èster utilizades enquiath 28 de hereuèr de 2002, que siguec quan desapareisheren , fin finau, es monedes europèes nacionaus com era pesseta, eth franc o era lira. Era prumèra moneda oficiau europèa que desapareishec pr'amor dera arribada der èuro siguec eth marc alemanh, en deseme de 2001.

Er espandiment econòmic

Maugrat que pendent aquera epòca er èuro siguec adoptat de manèra oficiau laguens de tota era Union Europèa, diuèrsi païsi

der èst d'Euròpa non cambièren es sues monedes nacionaus enquia mès tard, coma ara Estònia, Eslovènia o Lituània, que sonque entrèren laguens deth mecanisme de cambi europèu en junh de 2004, e sonque adoptarien er èuro com a moneda reau oficiau fòrça mès tard, en 2015. Solament dus païsi non voleren entrà'i e preferiren demorar damb es sues monedes: eth Reiaume Unit e Danemarc. A mès, Suècia celebrèc un referendum entà acceptar o non er èuro, e era poblacion escuelhec contunhar damb era corona suedesa.

Des d'alavetz er èuro venguec non sonque era moneda oficiau des estats europèus mès tanben era dusau moneda dera planeta mès utilizada, dempús deth dòlar. Atau, d'auti païsi dera planeta ja an ligat era sua economia damb er èuro, com Cap Verd, toti es estats africans qu'utilizen eth franc CFP o eth franc CFA, Comòres, Bòsnia e Ercegovina e tanben eth franc soís, fòrça ligat ar èuro comunitari des de hè annades.

Aué er èuro ei era moneda oficiau de 19 des 27 estats membres dera Union Europèa. I demoren mès de 450 milions de persones. En dehòra d'Euròpa ei tanben utilizat com referéncia financèra per mès de 200 milions mès de persones. En 2019 i auien en circulacion mes d'1,3 trillions d'èuros (sonque n'i auie mès en dòlars) e ei ua des monedes mès utilizades ena planeta.

Totun, era sua subvaloracion limite eth còst d'aprovediment en matèries prumèras e energia e produsís un arrèst entàs exportacions. E pr'açò en diuersi estats europèus ja i a qui demane tornar as ancianes monedes europèes.

2000

Que cau tostemps rebrembar qui èm pr'amor que sovent desbrembam quin ei eth nòste passat, tanben eth mèis recent. Aquest article vò destacar un des succèsi mèis importants dera umanitat: era arribada dera prumèra tripulacion entara Estacion Internacionau Espaciau, un hèt que non passèc jamès abans ena istòria dera nòsta espècia.

Atau, e maugrat que com espècia sovent pensam qu'ac podem hèr tot, cau rebrembar qu'era preséncia der òme en espaci de manèra permanenta comencèc eth 2 de noveme der an 2000 quan arribèc enquiara Estacion Espaciau Internacionau (ISS en anglés), era prumèra tripulacion umana. I demorèc pendent 136 jorns, e dempús deishèc era ISS pr'amor qu'arribèc era dusau expedicion. Des d'alavetz era ISS siguec tostemps abitada, un hèt tanben istoric entara umanitat.

Un american e dus russi

Era prumèra expedicion umana entara ISS aué ei coneishuda coma Expedicion 1 e auec coma membres dus russes e un american. A mèis, siguec ua expedicion internacionau que gessec dera Tèrra des de Baikonur, en Cazacstan e qu'auec eth centre prumèr de contraròtle en Moscòu, e que recebec tostemps ajuda dera NASA.

En començament dera Expedicion 1 eth astronauta american Bill Spherd, auec diuèrsi problèms damb era Agéncia Espaciau Russa pr'amor qu'aguesta consideraue qu'es cosmonautes russes auien fòrça mèis experiéncia en espaci. Totun, tot acabèc ben e non i auec cap problèma grèu damb açò. Damb eth i sigueren es cosmonautes russes Yuri Gidzenko e Sergei Krikalev, qu'auien

ua grana experiéncia en gessudes ar espaci quan arribèren ena ISS.

Era Estacion Espaciau Internacionau siguec començada en 1998, quan siguec lançat eth modul Zarya. Dempús arribèren mès e mès moduls, bastidi e amassadi per diuèrsi astronautes, mès non siguec decidit qu'era ISS serie abitada de manèra permanenta enquia 1999.

Es membres dera prumèra expedicion completèren diuèrses) missions pendent es mès de tres mesi e miei que i demorèren e non aueren cap de problèma tecnic. Dempús d'està'i mès de tres mesi, eth temps dedicat ar òci siguec mès e mès gran pr'amor qu'es tecnicos dera NASA auien pòur que patissen ua depression espaciala mentala.

Cada dia hègen exercici fisic un contraròtle prigond deth manteniment dera ISS a mès de connectar diuèrsi còps damb era Tèrra e es sues familhes e contrarotlar eth bon foncionament des utísi de comunicacion. En 10 de març arribèren quate nauí astronautes dera Expedicion 2 vengudi entà ajudar, mès que auien de tornar lèu entara Tèrra.

Pòc dempús es membres dera prumèra tripulacion umana que demorèc en espaci tornèc ben e sense problèmes entara planeta blua. E açò, maugrat qu'era memòria pòt hèr a pensar que siguec hè fòrça temps, mès que passèc pendent eth començament d'aguest nau sègle que serie eth nòste, eth sègle XXIau.

2001

Era annada 2001 tanben serie ua annada importanta entara creacion d'ua des caracteristiques qu'a eth mon aué. Dempús dera creacion d'Internet pendent era fin deth sègle XXau neishie ua edicion dera Wikipèdia que non ère en lengua anglesa. Atau, eth 16 de març de 2001 se creèc era Wikipèdia en catalan, que darie pas a un sense fin d'edicions en d'autes lengües, tanben minorizadas, e que harie d'Internet un vertadèr esturment entara promocion e difusion de lengües sense estat.

Atau, e pòc dempús (solament ores) dera creacion dera edicion de Wikipèdia en alemand, nasquèc era edicion en lengua catalana qu'arribèc a èster pendent dus mesi era soleta edicion qu'auie articles en ua lengua que non siguesse er anglés en tota era planeta pr'amor que non i auie nat article en alemand. Aué ei era vintau edicion pr'amor deth sòn nombre totau d'articles (629.426) en prumèra linha deth front des lengües sense estat.

Sonque dues annades dempús neisherie era Wikipèdia en occitan (març de 2003) que comencèc era batalha entara difusion e proteccion d'aguesta lengua, germana deth catalan. Dempús arribarien d'autes edicions hètes tanben en autes lengües minorizadas, coma era Wikipèdia en Breton (2004) o era Wikipèdia en Asturian (2004) e encara era edicion en Esperanto, que comencèc tanben en 2004.

Eth mon actuau

Era creacion dera Wikipèdia en catalan siguec sonque un prumèr pas deth grop de lengües minorizadas que i a ena planeta ena luta entara sua supervivència. Damb nauí utisi informatics ena planeta, calie utilizar tanben aqueres naues armes entà ajudar as lengües minorizadas. E es estats internacionaus que non

aimauen aqueres lengües non podèren hèr arren contra era neishença d'aqueres edicions, qu'aué son fòrça importantes.

Entà conéisher com anèc eth desvolopament d'aqueres edicions mondias enquiara sua fòrça bona situacion aué se pòt seguir eth camin qu'auèc era Wikipèdia en catalan o en occitan. Atau, eth prumèr article que i auèc ena Wikipèdia en catalan (aué Viquipèdia) siguec sus er *Abac*, escrit per un utilizaire d'Andorra. Aqueth madeish mes ja auie sies articles e abans d'ua annada 5.000. Aperaquí març de 2016 ja auie mès de miei milion d'articles e aué a era posicion numero 20au ena lista d'edicions de Wikipèdia ena planeta. Aué, era Wikipèdia en catalan a mès d'11.889 fichèrs, 339.017 utilizaires registradi e mès d'1.548.956 pagines.

Era Wikipèdia occitana, com era catalana, ei tostemps enriquida per voluntaris nomentats editors o wikipedistes e aué ja n'a 39.549 . A mès de 86.612 articles publicadi e a era 69au posicion laguens des mès de 300 edicions en lengües dera planeta; ua posicion privilegiada que sonque pòt créisher.

Era garantida qu'a aguesta edicion, era catalana o era occitana o encara d'auti, ven der esfòrç dera administracion de cada edicion pr'amor que i a un grop de persones que trabalhen tostemps contra eth piratatge, possibles blocatges o encara era supression d'articles qu'an com origina normaument utilizaires d'outes lengües estataus que non estimen era bona salut d'aguestes lengües minorizadas.

Damb aqueres edicions dera Enciclopèdia en linha Wikipèdia comencèc ua característica actua des nòsti tempsi: se pòt trapar informacion en occitan o catalan facilaments, un hèt qu'abans non ère possible. E damb eres era informacion qu'arribe gratis a casa. Ua resulta positiua que dèc Internet e qu'aué ei ua característica normau dera nòsta epòca. Ei un benefici que non existís des de tostemp. Ei un benefici informatic qu'auem es lectors e parlaires de lengües minorizadas des der an 2001.

2002

Eth 8 de noveme de 2002 eth Conselh de Seguretat des Nations Unides adoptèc per unanimitat (15-0) era resolucion 1441, que daue ua darrèra oportunitat entar Iraq de Saddam Hussein entà complir es sues obligacions dempús de 10 resolucions en aguest madeish sens. Maugrat que non daue nat permís a nat país entar usatge dera fòrça, serie era justificacion finau dera invasion d'Iraq en 2003.

Segontes aquera resolucion, Iraq ère restacat directament damb era produccion d'armes de destruccion massiua entre es quaus gas toxic e eth bastiment de diuèrsi tipus de míssils, era compra d'armament enebit de diuèrsi tipus, e eth refús entà compensar Kuwait pera sua invasion des annades 1990 e 1991. Siguec eth darrèr còp qu'es Nations Unides adoptauen ua resolucion diplomatica internacionau abans dera dusau invasion d'Iraq, un an dempús.

Abans d'aquera resolucion, eth president estatsunitenc George W. Bush soslinhèc dauant des Nations Unides tot çò que calie hèr encara se non se volie era adopcion de mesures mès perilhoses. Atau, Bush confirmèc qu'Iraq auie violat era resolucion 1373 des NU, daue supòrt a organizacions terroristes qu'atacauen Iran, Israel e Occident e qu'es terroristes hugidi d'Afganistan d'Al Qaeda èren ara en Iraq.

Negociacions intenses

Dempús d'aquera resolucion comencèren negociacions fòrça intenses entre toti es membres deth Conselh de Seguretat, especialment entre Estats Units, Russia, China e França pr'amor qu'es prumèri demanèren dempús ua auta resolucion interna-

cionau qu'autorizèsse er usatge dera fòrça militara que jamès arribèc. En aqueth moment França, a trauèrs deth son president Jacques Chirac, confirmèc qu'aquera resolucion, era 1441, non autorizaue nat atac militar. Çò de madeish siguec afirmat per ambaishador d'Estats Units en Nacions Unides, John Negroponte: "açò non implique cap responsa automatica de degun".

Totun, que çò de madeish confirmèc eth Reiaume Unit e tanben Siria (qu'arrebèc garanties que degun atacarie Iraq) eth personau diplomatic estatsunitenc contunhèc ua ofensiva entara resolucion definitiua sus on èren aqueres armes de destruccion massiua atrapades en Iraq.

Er hèt ei qu'enes inspeccions deth personau des NU en Iraq en 1998 cap arma de destruccion massiua siguec trapada. Ne gas ne míssils. Alavetz, Iraq confirmèc qu'auie gas antrax mès que siguec destrusit e que non auien cap arma d'aqueth tipe. En gèr de 2003 eth Cap deth Grop d'Armes des NU Hans Blix, confirmèc qu'Iraq auie arsenaus d'un gas fòrça toxic nomenat VX .

Eth 16 de març de 2004 es presidents d'Estats Units e Espanha e es prumèri ministres deth Reiaume Unit e Portugal anoncièren qu'eth periòde dera diplomacia per Iraq auie acabat, çò que siguec eth començament d'ua des guèrres internacionaus mès grèves deth sègle XXIau: era guèrra d'Iraq.

Un darrèr còp viatgèc ua mission des Estats Units entà Iraq entà cercar es armes de destruccion massiua. Eth rapòrt non siguec publicat enquia dempús dera guèrra. En aquera ocasion, en octobre de 2004, era madeisha administracion estatsunitenca coheissèc qu'aqueth rapòrt confirmaue es conclusions anteriores qu'indicauen qu'en Iraq non i auec jamès armes de destruccion massiua. Totun, era guèrra passèc e er espèr ena comunautat politica occidentau demorèc trincada des d'aquera resolucion, que jamès auec cap motiu internacionau d'èster. Solament entas interèssi des Estats Units e Euròpa occidentau. Arren mès.

2003

Ja hège temps qu'es scientifics auien alertat sus eth cambiament climatic. E encara mès pr'amor que mès d'un govèrn europèu auie ja diuèrsi informes qu'avisauen qu'arribaue ua ondada de calor excepcionau. Totun, era majoritat de politicians e govèrns marchèren de vacances. Era resulta ne siguec ua des pejors catastrofes climatiques des darrèrs 500 annades: ua ondada de calor en Euròpa der Oèst que provoquèc era mòrt dirècta o indirècta de mès de 70.000 persones.

Atau, ua amassada de condicions climatiques diuèrses excepcionaus provoquèc, pendent er agost de 2003, ua ondada de calor damb rècords de temperatura qu'arribèren a èster dramatiques sustot tàs mès joeni e es mès vielhi. E maugrat qu'es temperatures mès nautes passèren en sud dera peninsula iberica (46,2° en Còrdova e 45,2 ° en Sevilla) era majoritat des mòrts se produsiguèc en Itàlia (hònts governamentaus parlauen de mès de 20.000 mòrts) e en Occitània tota (viles coma Tolosa arribèren a 40,7°).

Es conseqüències sigueren dramatiques entàs ecosistèmes, era poblacion e tanben es infrastructures. En païsi com Catalonha o Occitània i aueren fòrça mòrts pr'amor qu'es persones non èren acostumades ad aqueres nautes temperatures. Mès ath nòrd, encara, en païsi com França, Reiaume Unit o Danemarc, es ostaus non auien sistèmes de refrigeracion de nat tipe. E era ondada venguèc ua vertadera catastrofa entara poblacion europèa damb milèrs e milèrs de mòrts.

Es estadistiques enregistrades dempús dera fin d'aquera ondada de calor de 2003 deishèren chiffres orribles: en Itàlia mès de 20.000 mòrts, en Estat francès mès de 15.000 (era majoritat en

Occitània), en estat espanhòu pròp de 7000 e en Portugal encara pròp de 2000 mòrts. Viles occitanes coma Albi arribèren aqueth estiu enquias 41,4° e d'autes coma Aurenja patiguèren pendent 6 jorns temperatures mès nautes de 40°. D'autes viles que tanben patiren fòrça aquera ondada de calor sigueren Bergerac, Auch, Biarritz o encara Bordèus (40,7°) e Carcassona (41,9°).

Çò que siguec mès criticat siguec era falta de plans governamentaus entà avisar era poblacion. Cau pensar qu'en païsi com Luxemborg non i auie encara nat estadística sus mòrts per causa dera calor pendent tota era sua istòria.

Es pejors nets

Es nets der 11 e 12 d'agost sigueren es pejors. Non i auie doctors enes espitaus pr'amor qu'auien vacances e i aueren tanti mòrts en viles com París que non podien èster enterradi. Eth consum electric pujèc un 10% e es centraus electricques patiguèren fòrça e calguèc préner mesures extraordinaries. En luòcs com eth Massís Centrau occitan era ondada de calor siguec especiaument orribla.

Des d'aquera annada es govèrns europèi creèren plans entara calor. Toti poderen veir qu'eth cambiament climatic ère un hèt reau e que jamès arren demorarie com abans. Eth perillh entara poblacion serie des de 2003 reau e calie trabalhar seriosaments entà sajar de minimizar ath maxim es conseqüències. Çò de mès trist ei que calgueren 70.000 mòrts entà confirmar era descubèrta d'un cambiament climatic dera planeta qu'ara ja ère ben reau e que non podie èster arturat.

2004

Maugrat qu'era majoritat de nosati diriem segur qu'eth país pionèr en recerca espaciau aué son es Estats Units, era vertat ei qu'Euròpa tanben ei ua des potències mès granes d'aguest camp. En 2004 arribèc, per prumèr còp ena istòria dera umanitat des dera mission Viking -1 (1976) era Mars Express a Mart. Pòc dempús d'arribà'i siguec hèta publica era descubèrta d'ua capa de gèu en Pòl Sud d'aquera planeta. Mès d'auti descorbiments arribèren es annades següentes enquia auer ua mapa totau dera superfícia dera planeta ròia fòrça utila quan i arribèren es estatsunitencs en 2012.

Era Mars Express siguec ua mission d'exploracion espaciau condusida pera Agència Espaciau Europèa (ESA). Eth sòn nòm a coma origina eth viatge, fòrça cuert, dera nau espaciau des dera Tèrra enquia Mart e açò siguec possible pr'amor que siguec lançada quan era distància entre eth Tèrra e Mart siguec era mès cuerta des darrèrs 60.000 ans.

Dempús dera sua arribada ena orbita dera planeta ròia, era Mars Express dèc centenats d'imatges de Mart e encara ei operativa. Entre es escadudes i auèc poder hèr mès de 5.000 orbites ath torn d'aquera planeta o descorbir aigua, metan o amoniac ena superfícia de Mart, un hèt desconeishut abans. A mès, ua camera de nauta resolucion ajudèc a hèr era prumèra mapa dera superfícia marciana, un hèt qu'auèc fòrça valor entas americans quan i envièren era Mars Odyssey en 2012, annades dempús.

Una viatge fòrça cuert

Teoricament un viatge espaciau a Mart aurie de durar fòrça mès temps. Totun, qu'era Mars Express europèa auèc un temps

recòrd entà arribar'i dempús deth son lançament des de Cazacstan en 2 de junh de 2003. Ja en deseme de 2003 auie entrat ena atmosfèra marciana e pòc dempús comencèc a enregistrar imatges dera superfícia que, lèu lèu, arribarien ena Tèrra. Entre es mès famoses es dera confirmacion de gèu, e donques aigua, e dilhèu vida, en Mart, hètes publiques ena Tèrra, eth 23 de gèr de 2004.

Aqueres imatges sigueren enregistrades en 18 de gèr de 2004, pòc dempús dera arribada dera Mars Express ath lòc ideau en 28 de gèr d'aquera annada. Siguec atau confirmat scientificaments que Mart auie povàs qu'auien un 85% de CO₂ e un 15% de gèu d'aigua. Mès es descorbiments fantastics dera mission espaciau europèa non acabèren ací pr'amor qu'en març de 2004 siguec confirmat que sus era superfícia marciana i auie tanben metan: un liquid qu'es scientifics encara ne cerquen aué era hònt pr'amor qu'era causa darrèra solament pòt èster geologica o biologica (vida microbiana).

En junhsèga de 2004 siguec confirmat eth descorbiment d'amoniac (tanben possibla hònt de vida). Des d'alavetz centenats d'imatges de nauta resolucion arribèren ena Tèrra com es dera region de Cydonia (era auta cara de Mart) en 2006, o es dera formacion tectonica dera region d'Aeolis Mensae en 2007. Atau, quan es estatsunitencs i envièren era Mars Odyssey, qu'arribèc en Mart en 2002, auien trabalhat fòrça sus era prumèra mapa totau dera superfícia marciana hèta pes imatges dera sonda espaciau europèa Mars Express.

Era importància dera arribada e es descobèrtes dera Mars Express entara exploracion espaciau mondial encara non an prètz aué. E es diuèrses agències espaciaus dera planeta nòsta encara cerquen com hèr missions scientificas damb resultats tan boni com aqueri. E açò passèc pr'amor des europèus, e era Mars Express, qu'arribèc en Mart en 2004.

2005

En 2005 era populacion dera planeta arribaue ja as 6.541 milions d'abitants. Hège temps qu'es scientifics alertauen qu'açò poirie devier un gran problèma en futur entàs ressorces mès tanben entar environament mondiau. Totun, ua des pròves mès evidentes qu'aguest problèma ei encara mès gran aué siguec era arribada peth prumèr còp ena istòria umana as 1.300 milions d'abitants en China. Ua populacion que contunhèc creishent maugrat era politica d'un solet hilh (qu'aué non seguissen mès) pr'amor qu'actuaument ja ne son 1.400 milions a mès des 1.350 que i a en Índia, çò que harie aué ua chifra pròxima ara mitat dera populacion dera planeta solament en aguesti dus païsi.

Maugrat aquera chifra de 1.300 milions de persones China siguec encara pendent eth sègle XXIau un país damb ua mejana de populacion relatiuaments normau (137/Km²). Açò, totun, depen dera zòna pr'amor que pròp deth 94% dera populacion chinesa continentau (non parlem ací dera populacion d'Hong Kong o Taiwan) demore en solament eth 43% deth sòn territòri nacionau.

Atau, en solament 11 províncies (es der airau dera còsta sud-èst) era populacion a ua densitat fòrça mès grana, pròp as 320 persones per quilomètre quarrat. Ua manèra generau de dide'c serie afirmar qu'era majoritat demoren ar èst des montanhes e ath sud des estepes deth nòrd.

Es airaus damb mès densitat de populacion en China èren en 2005 e son encara aué es des vals der arriu Yangzi, eth bassin de Sichuan e eth replanat deth nòrd de China a mès der airau que i a ath torn dera vila de Shenyang. Per contra, enes províncies chineses de Mongolia Interior, Xinjiang e Tibet, Qinghan e

Gansu (eth 55 % deth territòri chinés) solament i demore un 5,7% dera sua populacion.

Eth resultat d'ua politica estricta

En 2005 China arribaue as 1.300 milions d'abitants (solament un 8,49% son considerades minoritats e 91,51% son dera etnia Han). Maugrat aguesta chifra, era populacion chinesa poirie èster encara mèns nauta se non i auesse ua taxa de creishement de solament un 0,59% (China en açò ei en eth 159au lòc ena planeta). Ei ua chifra qu'ei eth resultat d'una fòrta politica contrària ath neishement de mèns d'un hilh (o era politica d'un solet hilh), que comencèc en China aperaquí 1960. Entà comprèner melhor era istòria dera populacion en China que cau saber qu'en 1949 èren 540 milions e en 1979, 969 milions. En 1982 ja auien arribat as 1.000 milions d'abitants maugrat aquera politica.

Pr'amor d'aguesta politica encara en 2005 non se sabie se laguens aqueres chifres i auien toti es hilhs des parelhes o toti es mòrti (pr'amor que se podie deishar d'arrecéber racions de minjar familiar). Mès calie hèr un cens cada dètz annades entà contrarotlar es tendéncies deth futur. Era epòca mèns dura entara populacion pr'amor dera politica d'un solet hilh siguec pendent es annades 1960 e 1970 quan fòrça parelhes sigueren esterilizades dempús deth prumèr hilh. Maugrat tot açò es minoritats podien auer dus hilhs e encara tres e es poblacions etniques fòrça petites ne podien auer diuèrsi sense limit. Auer-ne sonque un daue beneficis com ei argent, escòles gratuïtes o encara cases damb renda publica (mès baisha). Totun, i aueren fòrça casi de denòncia per coaccion e encara era utilizacion dera fòrça publica entà esterilizar as chineses.

Eth problèma dera populacion ena planeta contunharie enquia aué pr'amor deth creishement de diuèrsi païsi (China 1.400 milions, Índia, 1.350, Estats Units 330 o Indonesia 266) ath costat d'auí qu'an ua populacion relatiuaments mès petita (en estat francés i a solament 67 milions o en estat espanhòu 47 milions): un problèma qu'aué ei mès prigond encara qu'en 2005, quan es prumèrs cercaires comencèren a alertar sus era sobrepopulacion ena planeta nomentada Tèrra.

2006

Montenegro ei aué un estat balcanic, situat en sud-èst d'Euròpa, qu'a termières damb Serbia, Kosova, Albania e Croàcia. Eth sòn territòri ei format per d'aperaquí 14000 Km² e a ua populacion de 620679 abitants. Era sua capitau ei Podgorica. Mès Montenegro ei aué un estat relativament nau en Euròpa pr'amor qu'era sua independéncia arribèc en 2006 dempús de ganhar era sua populacion un referendum pactat damb Serbia.

Eth referendum se celebrèc quan Montenegro ère encara ua des dues republicues federaus dera Republica de Serbia e Montenegro. Aguest estat neishec en 2003 dempús deth trincament politic dera anciana republica d'Iogoslavia. En aqueth moment, Serbia e Montenegro pactèren un possible referendum sus er estatut politic d'ambdús païsi coma a maxim en tres annades. Era comunautat internacionau tanben i siguec d'acòrd mès impausèc aumens un 55% des vòts entà poder proclamar era independéncia, qu'arribèc aquera madeisha annada.

Atau i aueren un totau de 415 665 vòts, çò ei eth 99,15% des vòts totaus e 230 7111 (55,50%) votèren òc entara independéncia de Montenegro (Crna Gora en montenegrin), e es partidaris dera independéncia guanhèren per solament 2.300 vòtes mès des demannadi pera comunautat internacionau. Totun, qu'es partidaris dera union damb Serbia solament aueren 184.954 vòts, çò ei un 44,50% des vòts e enquia un 10% mens qu'es aparaires dera independéncia.

Eth referendum se passèc eth 21 de mai de 2006 e siguec aprovat peth parlament de Montenegro en 31 deth madeish mes. Era declaracion d'Independéncia deth país siguec ua realitat eth dia 3 de junh de 2006 dempús que Serbia, Estats Units, Russia,

China, era Union Europèa e es Nacions Unides digueren que tanben i èren d'acòrd. Atau, en 2006 Euròpa auec un nau estat.

Un país damb ua longa istòria

Era istòria de Montenegro ei longa. Non neishec der arren: en 1042 Stefan Vojlav dirigic ua revòlta contra er Empèri Bizantin qu'auec coma resultat era independéncia d'ua part deth territòri qu'aué ei Montenegro: Duklja. Siguec atau com comencèc ua naua dinastia que contrarotlèc er estat enquiath naishement deth principat de Zeta. Eth nòm de Montenegro, totun, non siguec utilizat enquiara fin deth sègle XVau. Maugrat toti es esfòrci des sòns abitants, fin finau, siguec conquistat pes otomans, que i demorarien enquiar an 1697, quan es montenegrins aueren, de hèt, un aute còp, era independéncia.

Era casa de Petrovic-Njejos siguec era que dirigic Montenegro enquiath neishement d'un principat en 1852. Era independéncia reau politica, totun, non arribarie enquiath Congrès de Berlin en 1878, dempús d'ua naua guèrra contra es otomans. En 1905 Montenegro venguec un reiaume e dempús dera Prumèra Guèrra Mondiau serie ua republica laguens de Iogoslavia.

Dempús deth trincament d'aguest estat balcanic, pendent es annades 1990, Serbia e Montenegro signèren un acòrd peth quau se podie hèr un referendum que siguec celebrat en 2006. Maugrat es partidaris dera independéncia tanben i auie ua clausula que confirmaue qu'en 2009 ne podien auer un aute se non se votaue afirmativament era independéncia deth país.

Aué Montenegro ei membre des Nacions Unides, era OTAN e era Organizacion Mondiau deth Comèrç, e a er euro coma moneda. Çò que demòstre que, damb libertat, era planeta poirie auer fòrça mès estats que non es que i an aué. Ua libertat, que diuèrsi estats actuaus dera Union Europèa non an...

2007

En 2007 es Nacions Unides decidiren finaument d'aprovar ua declaracions sus es drets des nacions indigènes. Atau, eth 13 de seteme d'aqueth an, 144 païsi decidiren dar supòrt ad aguesta naua declaracion (coneishuda en anglés damb es sigles UNDRIP). Maugrat eth succès dera votacion, quate grani estats dera planeta digueren que non i èren d'acòrd e non signèren era declaracion. Aué, en 2020, aqueri quate estats (Canadà, Estats Units, Naua Zelanda e Austràlia) an cambiat es sues leis entà adaptar-se ara Declaracion des Drets des Indigènes, dempús aprovaa per toti eri.

Era ONU arreconeishec qu'ère un tèxt legal que non obligaue es estats que l'auien signat e qu'es drets collectius recuelhuts en aquera declaracion non podien èster demandats en tribunaus internacionaus pr'amor qu'es grops indigènes non an reconeishuda era condicion d'actor politic.

Era declaracion siguec donques ua manèra de mercar eth camin entàs estats que l'auien signat e, de hèt, fòrça d'eri cambièren e sues leis nacionaus entà adaptar-s'i pr'amor que definís es drets collectius e individuaus des nacions indigènes e çò qu'an de hèr es estats signants entà protegir-les.

Entre aqueri drets, n'i a es culturaus e ceremònies, era identitat, era lengua, era santat e educacion, a d'auti. Segontes era declaracion, toti es estats que signèren era Declaracion des Drets des Nacions Indigènes deuïen ajudar a protegir "es drets des indigènes (ena Terra en 2007 se consideraue qu'encara i auien 370 milions de persones que podien èster considerades coma indigènes) e tanben reforçar es sues institucions politiques

e culturaus a mès des sues tradicions e desvolopar es sues necessitats e aspiracions.

Era proibicion de discriminar

Era pròpria ONU arreconeishec qu'ère un tèxt legal que non obligaue es estats.

Un des punts mès importanti d'aquera declaracion des Drets des Nacions Indigènes ei era que proïbís quinsevolhe tipe de discriminacion contra es indigènes e insistís en un desvolopament multicultural e ua descentralizacion des estats entà hèr mès efectiua era sua libertat e drets. Sonque 4 estats ena Assemblea des Nacions Unides votèren contra era declaracion (e aué toti quate l'an adoptada) e 11 s'abstengueren.

Era declaracion ei ua amassada de 46 articles que defensen es drets des indigènes. Entre aqueri i a eth dret d'autodeterminacion des indigènes, es drets culturaus individuaus e collectius ena sua cultura a trauèrs des sues costums, lengües), educacion, mejans de comunicacion e religion, govèrn pròpri, santat e possession dera tèrra o era defensa deth miei ambient.

Justament es drets d'autodeterminacion, govèrn pròpri e possession dera tèrra sigueren es drets mès poleemics que provoquèren eth desacòrd des quate grani estats, qu'annades dempús, acabèren tanben per acceptar-los. Atau, e maugrat qu'en 2007 siguec solament ua declaracion d'intencions, damb eth pas deth temps provoquèc fòrça cambiaments a nivèu internacionau en diferents legislacions des païsi dera planeta. E totes sigueren hètes entà ajudar a desvolopar mès es drets des indigènes.

2008

Maugrat que diuèrsi païsi ja auien patit fòrça senhaus grèus pendent 2007, era planeta non coneishec ua crisi economica plan hòrta enquia 2008 e en fòrça païsi demorarie enquia mès enlà de 2010. Era recession qu'arribèc en 2008 serie mès tard nomentada era Grana Recession, entà diferenciar-la dera Grana Depression de 1929. Totun, era umanitat non auie patit ua epòca economica tan dolenta des deth començament deth sègle XXau.

Atau, siguec ua recession prigonda que se debanèc ath còp en totes es economies auançades dera planeta: Estats Units, Euròpa e Asia mès tanben en mau nomentat tresau mon. Siguec, sense dobte, era peyor crisi financèra des deth Crack de 1929. Es sòns efèctes encara demoren aué, segontes eth Prèmi Nobèl d'Economia, Paul Volcker, qu'afirmèc dempús que “maugrat qu'era economia non entrèc en depression, òc que tornèc era economia dera depression”. Un hèt que mès d'un país encara viu aué.

Era Grana Recession de 2008, donques, auèc diuèrses causes: ua bambolha immobiliària, eth panic bancari pr'amor des ipotèques *subprime* e encara eth problèma mès que grèu de liquiditat des Estats Units, era principau economia dera planeta ena epòca. A mès, era planeta patiguec ua arturada des fluxi de capitau internacionau e ua pujada des prètzi deth petròli e des aliments coma non s'auie vist hège decades.

Quan es bancs comencèren a quèir eth FMI confirmèc qu'era economia patirie un arrepè d'entre eth 0,5% e 1% mondiau, eth mès grèu des de hège 60 annades. Eth creishement economic, donques, s'arturèc totaument e siguec ua grana suspresa entà toti

maugrat que pendent es annades anteriores ja i auien auut diuèrses senhaus clares qu'indicauen çò que se passarie. Maugrat açò era umanitat hèc çò que hè normaument quan ve un problèma grèu, çò ei negà'c enquia que ja non se pòt mès. E alavetz ja ère tard.

Tres crisis simultanèes

Era Grana Recession (2008-2010) siguec aumens tres crisis que passèren ath madeish còp: ua crisi financèra, ua crisi energetica e ua crisi alimentària. Aué, mès d'un analista confirme qu'era causa principau siguec quan en 2001, Alan Greenspan, president dera Reserva Federau estatsunitenca entà evitar eth collapse des nomentades *punt.com* redusiguec es tipas d'interès deth 6,5% enquiath 2,5% en mens d'un an. Açò provoquèc qu'es bancs cerquèssen mès rendibilitat damb es familhas damb pògui sòs e comencèren a trabalhar damb es ipoteques de naut risc *subprime*.

Pòc dempús, comencèren a crear diuèrsi hònts d'inversions parallels que venien a d'auti païsi e qu'eri madeishi qualificaucen coma AAA (fòrça boni). Mès non i auie cap garantia entà aguestes inversions e eth risc d'impagament qu'ère plan naut. Des dera annada 2006 es prètz d'interès creisheren un aute còp e milions de familhas de classa mejana non poderen pagar es ipotèques.

Abans dera fin d'an totes es economies dera planeta patien ja ua crisi economica prigonda.

I auec un creishement des prètz des aliments pr'amor que mès e mès païsi auien decidit hèr biocombustibles. Açò e ua màger poblacion ena planeta tanben provoquèc hame, revòltes e praubesa. Tot comencèc damb eth plan de rescate de Bear Stearns, en Estats Units eth 16 de març de 2008. Dempús calec intervier

es agéncies ipotecàries Fannie Mac e Freddie Mac e en seteme eth Banc d'America nacionalizaue era companhia d'assegurances AIG dempús dera falhida de Lehman Brothers.

Abans dera fin d'an totes es economies dera planeta patien ja ua crisi economica prigonda que provoquèc mès caumatge (ena OCDE era chifra passèc de 34 a 42 milions en 2010). E, maugrat tot açò, païsi auançadi coma Estats Units, Anglatèrra o Alemanha gesserren dera Grana Recession oficiaument en 2010.

D'auti païsi coma Grècia encara patissen aué es conseqüències que demorarán encara diuèrses generacions. Eth hèt ei qu'eth principau sistèma economic dera planeta, eth capitalisme, mostrèc que non ère bric bon entara umanitat. E aguesta solament volguec demorar entara arribada dera pròxima crisi que poirie arribar lèu lèu.

2009

En 2009 acabèc ua des mès longues guèrres civius deth Sudèst d'Asia. Atau, des deth son començament en 1983, era minoritat tamil perdec era capitau deth sòn territòri e era sua armada (es famosi *tigres tamils*) demorèren encercladi pera armada nacionau d'Sri Lanka (abans Ceilan). Siguec ua longa guèrra entre tamils e ceilanesi que demorèc mès de 26 annades e que deishèc pus de 100000 mòrts.

Maugrat es assagi politics de diuèrsi païsi mediadors coma Índia, Estats Units, China o Norvègia era fin d'aquera longa guèrra civiu que demoraue ena isla d'Sri Lanka solament acabèc damb ua accion bellica. Tot comencèc en gèr d'aqueth an, quan era armada ceilanesa conquistèc eth caplòc des tamils, Kilinochchi, dempús de guanhar era batalha deth madeish nom contra es tamils. Mès de 25000 soldats dera armada nacionau ceilanesa lutèren contra aperiaquí 2000 *tigres tamils* que, maugrat tot, non podèren guanhar estrategicament era batalha.

Era armada des *tigres tamil*, qu'auie defenut tostemp era independéncia deth territòri tamil e era sua separacion politica der estat d'Sri Lanka, demorèc atau encerclada pera armada nacionau ceilanesa laguens un territòri de solament 20 x 13 Km. E damb eri i auien entre 150000 e 300000 civius tamils qu'era armada d'Sri Lanka consideraue coma escuts umans.

En 23 de hereuèr de 2009 es *tigres tamils* demandèren un alto-eth-huec mès eth govèrn de Sri Lanka non ne volec saber arren. Dempús de diuèrsi bombardaments aerians es *tigres tamils* demorèren encara laguens ua zòna mès redusida de 13 km² en Puttumatalan. Totun, era armada ceilanesa non gosaue atacar pr'amor que podien morir milèrs de civius.

Era fin dera guèrra civiu mès longa

En mai encara i auie 50000 civius en airau e entre aqueri es *tigres tamils*. Solament pendent era annada 2009 i aueren 6500 civius mòrts e 14000 herits. Quan eth dia 16 es tamils perderen er accès ara mar capitulèren lèu. 250 dirigents des *tigres tamils* sigueren executadi ena plaja de Mullaitivu eth madeish dia e tres dies dempús mès de 265000 civius sigueren menadi a camps de detencion nacionaus. Era guèrra siguec alavetz oficiuament considerada acabada.

Era guèrra civiu dera isla d'Sri Lanka entre es comunautats tamil e cingalesa provoquèc mès de 100000 mòrts dirèctes e milèrs mès d'indirèctes. Mès d'un milion e miei de tamils hugeren dera isla entà víuer ena Índia, Estats Units, Anglatèrra o er estat francés e es hemnes patiren milèrs de violacions pr'amor qu'era violacion siguec ua arma de guèrra comuna durant mès de 25 ans.

Aué, maugrat qu'eth govèrn d'Sri Lanka parle de patz e reconciliacion, era majoritat de tèrres tamils contunhen confiscades e encara i a 10 000 tamils desplaçadi en camps de refugiadi que non poden tornar tàs sues cases. Era guèrra, fòrça longa, demorèc fòrça entà acabar e çò de mès probable ei que serà brembada pes generacions a vier ena isla pr'amor dera crudeltat des dues armades, eth son fanatisme e es milèrs e milèrs de victimes que deishèc. E que non seràn jamès desbrembades pes qu'aué encara viuen.

2010

En 2010 era sciéncia dèc ua leçon d'umilitat entara umanitat: era nòsta espècia se crotzèc diuèrsi còps damb ua auta espècia qu'enquia non hège guaire temps er òme modèrn auie considerat coma ua espècia inferiora: es neandertalians. Era confirmacion scientifica arribèc dempús dera seqüenciacion genetica peth prumèr còp ena istòria dera umanitat der ADN des neandertalians.

Atau, en mai d'aqueth an, un grop de cercaires deth projècte 545 Life Sciences (ua companhia de biotecnologia situada en Branford, Connecticut) dirigida per Institut d'Antropologia Evolutiua Max Planck d'Alemanha, anoncièc qu'auien podut, fin finau, seqüenciar eth genòma des neandertalians. Era resulta siguec alavetz susprenenta entà toti: demoraue confirmat qu'es neandertalians sigueren ua espècia diferenta dera nòsta (maugrat auer eth 99,7% deth madeish ADN) e que se crotzèren damb era nòsta espècia, Homo sapiens sapiens, pendent diuèrsi viatges ath long dera preïstòria.

Es cercaires poderen auer aquera seqüenciacion genetica dempús de hèr ua analisi de mès de 4 milions de donades d'òmes modèrns (non africans) e restacar-los damb es donades mondiaus des neandertalians que i auien enquiath moment. Er experiment siguec fòrça dificil pr'amor que i auien tostepm bactèries enes uassi des neandertalians e siguec fòrça malaisit d'auer uassi non contaminadi.

Ua analisi totaument susprenenta

Maugrat qu'aué era comunautat scientifica mondiau ja accèpte qu'es umans modèrns (non africans ne americans) èm entre un

1% e un 4% d'ADN neandertalian, en 2010, era reaccion majoritària des cercaires a nivèu internacionau, siguec era d'escepticisme: com i poguec auer un crotzament entre era nòsta espècia e era des neandertalians?

A mès, eth descorbiment e analisi d'ADN mitocondriau d'es tres espècies ominides preïstoriques que se hec (neandertalians, denisovans e era nòsta espècia) dempús demostrèc qu'es neandertalians auien enquia 202 bases nucleotides diferentes as dera nòsta espècia mentre qu'es denisovans n'auien 385. Açò vò díder qu'es neandertalians, maugrat tot çò que se pensaue, sigueren ua espècia ominida fòrça mès apròp dera nòsta que non es denisovans.

Pòc dempús es scientifics confirmèren qu'er ADN deth neandertalian mès joen jamès trapat (en temps) siguec eth d'un mainatge neandertalian que demorèc ena cauna de Mezmaiskaya, en Caucàs, hè 29195 annades, çò ei eth darrèr neandertalian que jamès visquec ena Tèrra. Era diferéncia genetica damb un neandertalian que visquec en Feldhofer (Alemanha) siguec d'un 3,48% e açò situarie andús en dues espècies diferentes der òme modèrn.

Fin finau, aqueth madeish grop de cercaires confirmèc qu'er ancessor mès aluenhat des neandertalians e es òmes modèrns demorèc hè 706000 annades e qu'era separacion des dues espècies passèc hè 370000 annades. Eth resultat d'aguesta pròva scientifica siguec ua grana leçon entàs umans modèrns pr'amor qu'aué se sap segur qu'èm ua espècia ibrida e non blossa. Çò que deuerie hèr pensar sustot aqueri umans que parlen dera puretat dera espècia per rapòrt a d'auti umans de d'auti lòcs, sustot dehòra d'Euròpa.

2011

Maugrat tot çò que se demoraue dera naua decada, 2011 tanben siguec ua annada plia de guèrras e conflictes en ua planeta que semblaue que non volie, o non sabia, com arturar era violéncia. D'aguesta neishec un nau estat african, Sodan deth Sud, eth 54en país qu'entrèc ena Union Africana e eth 193en qu'entrèc en Nacions Unides.

Atau, e dempús de mès de 20 annades de guèrra civila entre es sodanesi deth nòrd (musulmans) e es sodanesi deth sud (era majoritat son cristians), entre eth 9 e eth 15 de gèr se hec un referendum enes poblacions que i auie en Sodan deth Sud entà confirmar se volien òc o non era independéncia deth sòn país.

Lèu eth govèrn de Sodan afirmèc que calie ua majoritat fòrça grana s'es representants de Sodan deth Sud (en aquera epòca encara ua region autonòma) volien negociar arren damb eth govèrn de Khartoum. Totun, eth 23 de gèr sigueren publicades es primèras donades: era majoritat des abitants d'aquera region volien era independéncia totala deth sòn país. Un 98,8% votèc òc en aqueth referendum e sonque un 1% volguec demorar en Sodan.

Pòc dempús, es membres deth govèrn de Sodan deth Sud confirmèren eth nòm definitiu deth nau país maugrat que tanben i auie personas que volien eth nòm de Juvama entara naua republica africana.

Un nau govèrn en Juba

Era naua republica africana de Sodan deth Sud artenhèc era independéncia oficiau de Sodan en 9 de junhsèga de 2011. Maugrat açò, encara demorèren dièrsi problèmas entre andús

païsi sus era division dera indústria deth petròli pr'amor qu'eth 75% des potz de petròli sodanesi demorauen ara laguens dera naua republica de Sodan deth Sud. A mès d'açò, tanben calie hèr un aute referendum ena region sodanesa d'Abyei (que jamès siguec hèt) entà escuélher se volien demorar en nòrd o marchar damb eth sud.

Es anteriores guèrras que i auie auut en Sodan deth Sud des de 1972 enquiara celebracion d'aqueth referendum costèren mès de 4 milions de mòrts. E ara, quan toti pensauen qu'arribarie era patz definitiva, era guèrra tornèc un aute còp.

Atau, era patz sonque demorèc dues annades. En 2013 comencèc ua terribla guèrra civila en Sodan deth Sud que provoquèc enquiara sua fin en 2020 miei milion mès de mòrts e era hujuda de pròp de 3000000 de sodanesi deth sud.

Aué Sodan deth Sud ei un des païsi mès joeni dera planeta pr'amor qu'eth 51% dera sua poblacion a mens de 18 annades. Totun, tanben ei considerat en ua lista des Nacions Unides com eth tresau país dera Tèrra on es personas son mès desgraciades. Un hèt que demòstre que, era independéncia politica non vò díder automaticament, tostemp, era felicitat des sòns abitants.

2012

En 2012 i auec ua des conferéncias sus er environament e eth desvolopament sostenible mès importantes deth sègle: se celebrèc entre eth 13 e eth 22 de junhsèga ena ciutat de Rio de Janeiro, en Brasil, e dempús de 20 dies de negociacions, 193 païsi dera Tèrra sigueren d'acòrd entà signar eth document *Eth Futur que Volem*, on sigueren bastides es directrius entà un desvolopament sostenible ena planeta, qu'auien de demorar es següentes 20 annades, a mès dera proteccion deth mèdi ambient.

Era conferéncia ère era tresau que se celebraue d'aguest tipe dempús des celebrades en 1992 e 2002.

Era conferéncia ère era tresau que se celebraue d'aguest tipe dempús des celebrades en 1992 e 2002. Agustà, totun, siguec fòrça diferenta des autes dues pr'amor qu'acabèc en document (non obligatòri) *Eth Futur que Volem*, e siguec signada per toti es representants politics, ONG, e associacions de defensa des drets des indigènes presents. Atau, e segontes es Nacions Unides, er organisme qu'organizèc aquera amassada internacionau, es objectius sigueren arrenhuts maugrat qu'eth document finau signat non siguec obligatòri entàs govèrns signataires.

Bastir ua economia verda

Es discussions que i auec ena conferéncia de Rio de 2012, tanben coneishuda coma Rio-20, aueren dus tèmes principaus; com bastir ua economia verda entà ajudar ath desvolopament sostenible des païsi dera Tèrra (especialment es deth nomenat *tresau mon*), com acabar damb era praubesa ena planeta e com protegir eth mèdi ambient de manèra urgenta.

Pendent es mesi anteriors ara conferéncia de Rio-20 milèrs de negociadors se trapèren en Naua York, ena bastida des Nacions Unides entà trapar un consens que podesse amiar ara signatura finau ena conferéncia. Segontes er istorian Fèlix Dodds, era pròpia conferéncia se desvolopèc en tres fases; ena prumèra i aueren aguestes amassades en Naua-York, ena dusau i aueren negociacions politiqes informaus entre es govèrns que serien ena conferéncia e que ja auien estudiat eth document *Eth Futur que Volem*. Ena tresau fasa se desvolopèc ja en Rio e siguec quan aguesti païsi signèren aqueth document non obligatòri.

Ua conferéncia polemica

Segontes eth jornau The Washington Post, en Rio-20 i aueren mès de 50000 participants, e entre aguesti, delegats, activistes environamentaus, caps de govèrn (130), e grops indigènes. Era conferéncia siguec protegida per mès de 15000 soldats e policies, mès maugrat tot açò, i aueren fòrça manifestacions contràries que denonciauen qu'eth document non ère obligatòri entàs govèrns dera Tèrra e qu'era defensa deth mèdi ambient e des drets des grops indigènes ère un hèt que calie solucionar d'una manèra urgenta.

En aquera conferéncia tanben siguec creada era coneishuda Agenda 21, un document qu'en aquera epòca siguec considerat revolucionari pr'amor que creèc eth tèrme de desvolopament sostenible e tanben creèc ua agenda globau environamentala entàs següentes 20 annades entara Tèrra. Ère atau com es Nacions Unides volien definir es politiqes environamentaus de toti es païsi dera planeta en futur proxim.

Totun, era abséncia de bèri dirigents politics mondiaus ena conferéncia, com Barack Obama, Angela Merkel o eth premièr britanic demostrèren ara opinion publica mondiala qu'es

manifestants dilhèu auien cèrta rason quan criticauen qu'es govèrns sonque volien signar ua declaracion d'intencions e pòga causa mè.

Atau, e mentre se desvolopauè era conferéncia, milèrs d'organizacions non-governamentaus de tota era planeta (e entre aquestes Greenpeace e WWF) se trapèren en parc de Flamengo, en Rio, entà denonciar es desastres environamentaus recents dera planeta com eth de Fukuhisma, o criticar era falta de drets umans en païsi com Iran.

Mès çò de mè important entara istòria der environamentalisme dera planeta siguec era confirmacion qu'era majoritat de païsi mostràuen jà qu'èren inquiets pera situacion environamentau e climatica dera Tèrra. Un hèt, totun, que non volec díder, aumens en 2012 encara, que comencèssen de vertat es politiques mediambientaus que poirien salvar era planeta deth desastre futur. Un hèt, qu'aué dilhèu, encara non ei reau.

2013

En 2013 se passèt çò qu'es umans auem totemp ena nòsta imaginacion: un meteòr queigüec sus era planeta e provoquèc milèrs de herits (que podien tanben auer estat mòrti). Ei çò que dempús sigüec coneishut com er incident de Chelyabinsk, enes Orals russi. Per astre, eth meteòr espetèc en aire d'aperaquí 23 quilomètres sus era superfícia d'aquera region e sonque i aueren herits e bastides e hièstres trincades. Era energia d'aqueth meteòr, totun, podie auer provocat ua vertadèra catastròfa a nivèu regionau mès tanben globau.

Atau, eth meteòr de Chebiallynsk entrèc ena atmosfèra dera planeta eth 15 de hereuèr de 2013 as 09:20 deth maitin. Auie un diamètre d'aperaquí 20 mètres e auie ua velocitat iniciau de 69 000 Km/h. Lèu vengüec mès ludent qu'eth pròpri Solei e podec èster vist des dera ciutat russa de Chelyabinsk mès tanben des de lòcs situadi a mès de 100 Km de distància. Mès d'un testimoni d'aqueth incident confirmèc dempús qu'aqueth matin auie sentut fòrça calor quan vedec eth meteòr.

Açò dilhèu passèt atau pr'amor qu'eth meteòr espetèc sus er Oblats de Chelyabinsk quan ère a ua nautor de 29 quilomètres sus era superfícia d'aquera region. Er espetèc provoquèc ua lutz giganta mès tanben ua broma cauda de povàsi e gas que s'expandigüec per mès de 26,4 quilomètres de diamètre d'aquera region russa.

A mès dera ondada prumèra der espetec d'aqueth meteòr (que n'i aueren enquia tres), era lutz, e era calor, eth meteòr se trinquèc en diuèrsi tròci e eth mès gran (que pesaue mès de 600 Kg) queigüec sus eth lac de Chebarkul. Era energia quinetica que generèc aqueth espetèc (e dempús açò sigüec confirmat

scientificament per universitats de tota era planeta) siguec com eth d'un espetèc atomic de 400 kilotònes de TNT, çò ei coma entre 23 e 33 còps era bomba d'Hiroshima de 1945.

Un meteòr que non siguec detectat

Eth meteòr de Chelyabinsk non siguec detectat astronomicament abans d'era sua entrada ena atmosfèra d'era Tèrra. Açò siguec atau pr'amor qu'eth sòn angle d'entrada siguec amagat peth Solei e sonque podèc èster vist pes umans un còp ja auie entrat ena atmosfèra. Non cau díder qu'aqueth espetèc provoquèc fòrça paur entre es abitants locals e que mès de 1400 personas patiguèren herides serioses qu'auerèn de besonh intervencion medicau. Era majoritat auèren coma causa dirècta eth trincament de veires de hièstres (mès de 7200 bastides ne siguerèn afectades), e non peth pròpri espetèc deth meteòr.

Eth meteòr de Chelyabinsk siguec dempús estimat com un meteòr que pesaue entre 12000 e 13000 tònnes (çò ei mès qu'era torre Eiffel), e que hège 20 mètres de diamètre. Pr'açò siguec classat com er objècte naturau mès gran qu'ei jamès entrat ena atmosfèra d'era Tèrra e sonque dempús d'era caiguda deth meteòr de Tunguska (que queiguec en 1908 en Siberia e que provoquèc era destruccion totau d'aquera region).

Er espetèc demorèc mens de 30 segons mès creèc infrasons que podèren èster detectadi a mès de 9300 Km (en Pòl Nòrd) e es sues ondadas trauessèren era planeta diuèrsi còps. Mès de 1490 personas patiguèren herides e d'aguestes 122 anèren entar espitau. Es cremades de uèlh arribèren a 180 casi e mès de 70 personas demorèren cègues temporaument. A mès d'açò 6040 cases patiguèren trincament de hièstres, a mès de 293 espitaus, 718 escòles e universitats e 100 cases culturaus. Es pèrtes arribèren a mès de 33 milions d'euros. Per astre, er estat rus

confirmèc que pagarie totes es hièstres trincades. Segontes es scientifics un episòdi catastrofic com aguest sonque se pòt debanar cada 60 annades mèc ath long des darrères cent annades era planeta ja n'a patit tres (Chelyabinsk, Tunguska e Naua York). E es scientifics confirmèren que non se podie saber quan tornarie a passar çò de madeish en pròxim futur dera planeta.

2014

En 2014 passèc una crisi militara entre Russia e Ucraïna fòrça perilhosa que siguec pròp dera guèrra entre es dus païsi. Comencèc damb era revolucion iranja ucraïnesa que provoquèc era fin politica de Victor Ianoukovytch, enquia alavetz president d'Ucraïna e partidari d'un apropament mès prigond deth sòn país damb Russia. Eth nau president ucraïnés, Tourtchynov ère mès partidari d'un apropament entara Union Europèa, çò que provoquèc era invasion russa de Crimèa e era ciutat de Sebastopol e siguec pròp dera annexion tanben des regions ucraïneses de Kharkov e Donestk. Per sòrt era crisi acabèc sense guèrra, çò que dilhèu aurie provocat ua guèrra dubèrta entre Occident e Russia.

Tot aurie començat eth 27 de hereuèr de 2014 quan era armada russa comencèc diuèrses manòbres militars pròp dera frontèra damb Ucraïna. Eth dia dempús, un contingent d'òmes armadi assautèc er aeropòrt de Simferopol, en Crimèa. Eth prumèr de març, eth Conselh dera Federacion Russa autorizèc eth president de Russia Vladimir Poutine, entà utilizar er usatge dera fòrça en Ucraïna. Era crisis comencèc oficiaument quan eth president de Crimèa (enquia aqueth moment ua republica autònoma en Ucraïna) demandèc coma ajuda ua intervencion militara.

Ath còp diuèrsi centenats de manifestants ena region orientau ucraïnesa de Donestk assautauen eth parlament regionau. Lèu Ucraïna denuncièc en Nacions Unides que diuèrsi milèrs de soldats russi auien crotzat era frontèra ucraïnesa entà conquistar er occident d'aguest país. Abans dera reaccion internacionau Estats Units confirmèc eth contraròtle totau des russi dera peninsula de Crimèa e que non se podie hèr arren sense ua guèrra, ua causa que'era OTAN non volie.

Un referendum d'annexion

Mentre diuèrsi avions militars e contingents armadi dera OTAN èren enviadi entàs païsi fronterèrs damb Russia, eth parlament de Crimèa organizèc un referendum on calie decidir se volien demorar en Ucraïna (era lengua russa siguec proibida en aquera region maugrat que i viuie ua majoritat russa) o volien tornar laguens era Federacion Russa. Eth madeish dia 11 de març Crimèa declarèc era sua independéncia d'Ucraïna mentre preparaue ua votacion entà conéisher era opinion des sòns abitants.

Ucraïna denuncièc en Nacions Unides que diuèrsi milèrs de soldats russi auien crotzat era frontèra.

Eth referendum siguec celebrat eth dia 16 e eth 96,77% des votants decidiren tornar a Russia. Sonque un dia dempús Ucraïna anonciaue era mobilizacion de mès de 40000 reservistes pr'amor qu'eth país podie entrar lèu en ua guèrra damb Russia. Ath long d'aqueth mes totes es bases militares e marines ucraïneses queigueren en mans des russi e era comunautat internacionau (OTAN, Union Europèa, Nacions Unides) sonque poderen sajar d'arturar Ucraïna de hèr ua declaracion de guèrra a Russia qu'aurie provocat dilhèu ua conflagracion mondial.

Era crisi entre es dus païsi provoquèc ua queiguda dera moneda russa deth 10% e ua crisi economica prigonda en Russia pr'amor deth blocatge economic e es sancions internacionaus. A mès, Russia menacèc era Union Europèa de barrar eth subministrament de gas mentre pujaue eth son prètz mès d'un 80% en sonque un dia.

En aquera crisi ère clar qu'Ucraïna non podie lutar militarament contra Russia e qu'era annexion non se podie arturar. Russia auie damb Crimèa ua gessuda entath Mediterranèu e non abandonarie jamès era basa marina qu'auie

en Sebastopol. Açò ère massa important estrategicament entàs russi. A mès eth dret internacionau d'autodeterminacion des pòbles non proibie era secession d'ua region entà amassar-se damb un auta. Quan eth 18 de mars de 2014 eth govèrn rus confirmèc que Crimèa e Sebastopol èren ja laguens era Federacion Russa, arrés volec lutar contra Poutine e Ucraïna siguec abandonada. E era crisi comencèc a acabar tan lèu com auie començat, maugrat eth dret morau des ucraïnesi. Era crisi siguec, totun, ua des mès perilhoses des darrèri tempsi entre era OTAN e Russia e sonque era volontat presidenciau deth president Barak Obama arturèc era crisi militar. Dilhèu s'era OTAN auesse auut ordes diferentes eth mon aurie cambiat tà tostemp.

2015

En 2015 se debanèc era division d'Occitània tota en 3 granes regions (sense compdar Centre e vau de Léger e Auvèrnha Ròse Alps) administratives que cambiarien nauament era percepcion qu'es occitans, mès tanben es estrangèrs, auien d'aguest país. E açò sense parlar tanben des autes parts dera nacion occitana que son dehòra der estat francés (Valades Italianes e Val d'Aran en Catalonha).

Occitània a ua populacion de mès de 5 600 000 abitants.

Didem açò pr'amor qu'abans ère dilhèu mès facil quan parlàuem d'Occitània, comprèner que parlàuem de tot eth país pr'amor qu'era division departamentau ère tanben massa nauta. Occitània demorarie des de 2015 dividida en tres granes regions (gigantasses): Occitània, Naua Aquitània e Provença-Alps-Còsta d'Azur, sense desbrembar qu'en Auvèrnha Ròse Alps e en sud des departaments de Char e Indre tanben s'i parle occitan. Aué donques parlar d'Occitània pòt voler díder parlar dera soleta region o de tot eth país. Un hèt qu'abans non passaue.

Gigants administratius

Es regions que resultèren dera division administrativa francesa d'Occitània, donques, son fòrça granes (Naua Aquitània n'ei era mès grana de tot er estat francés e ei tan grana com Àustria). A ua populacion de 6115000 abitants e s'i parle occitan mès tanben basco e un dialècte d'oïl: eth peitavin santongés.

Ar èst d'aguesta giganta region i a Occitània, qu'a ua populacion de mès de 5600000 abitants. Ua bona part deth sòn territòri, totun, compren tèrres de Gasconha, on s'i parle gascon e non lengadocian. Se Bordèu ei era metropòli caplòc de Naua

Aquitània, entà Occitània calec dividir eth govèrn e parlament entre Tolosa e Montpelhièr. Ací s'i parle occitan mès tanben catalan pr'amor que i a era Catalonha deth Nòrd.

Encara mès ar èst i a Provença-Alps-Còsta d'Azur, nomentada d'ua manèra simpla en francés PACA. Era capitau ei Marselha e a 4985000 abitants. Açò hè d'aguesta region era setau mès poblada der estat francés.

A mès, tanben neisheren en 2015 es regions d'Auvèrnhe Ròse Alps, damb 7950000 abitants, que sonque ua part parle occitan e era region de Centre e Vau de Lèger, on er occitan ei solet parlat en sud de Char e Indre.

Tot açò provoquèc cèrta confusion mentau, sustot en estrangèrs, que pensen ara en Occitània com ua region francesa e pro. Occitània ei fòrça mès qu'açò; tanben ei Naua Aquitània e Occitània e Provença e Auvèrnhe e Vau de Lèger, Val d'Aran e Valades Italianes. Cau rebrembar qu'ua division administatiua non siguec jamès çò que hè ua nacion o un país com se debanèc, tostemp, damb Occitània.

2016

En 2016 sigueren publicades es chifres globaus der estat dera biodiversitat ena planeta. Siguec alavetz quan toti descorbiren qu'era Tèrra, atau com foncione ara, a ua data de caducitat. Mès dera mitat de totes es espècies animaues de vertebrats desapareisheran entre 1970 e 2012. Se non i a un cambiament deth nòste estil de vida era planeta i aurà lèu ua soleta espècia e pro: es umans. E açò abans de 2050.

Atau, es donades, publicades per WWF e era Societat Zoologica de Londres èren orribles: es ecosistèmes d'aigua doça patigueren enquia un 81% de pèrta dera biodiversitat en aqueth periòde. En tèrra auien desapareishut pròp d'un 40% des espècies e enes mars mès d'ua tresau part.

Èren chifres alarmantes. Damb aguest ritme de destruccion umana des ecosistèmes dera planeta era poblacion umana consumie 1,6 còps toti es recorsi que produsie era planeta en ua annada. Eth limit entara destruccion finau qu'ère tanben dat a conéisher: 2050.

Ua menaça globau

Èren chifres que confirmèren que toti es ecosistèmes dera Tèrra èren menaçadi. E arren semblaue poder arturar era tendéncia. Era pression umana sus er environament ère mès e mès grèu. Er estudi siguec hèt sus 14152 espècies des quaus 3706 mamifèrs mès tanben en tot estudiar era situacion des audèths, es reptils, es anfibis e es peishi. Es vertebrats auien queigut un 58% durant es darrèrs 40 annades e un 52% en periòde anterior.

“Se non i a un cambiament parciau es populacions de totes es espècies animaues dera planeta pòrien desaparéisher enquia un 67% e açò sonque entre 2016 e 2020. Era agricultura provòque, era soleta, un 80% dera desforestacion mondiau e demane un 70% dera aigua dera planeta” diguec Pascal Confin, de WWF

A mès, era pression umana sus es ecosistèmes ei mès e mès grana pr'amor dera urbanizacion, era desforestacion, era pollucion, eth cambiament climatic e es catastròfes naturaues a mès dera caça illegau, mès tanben era pesca e caça legaus. A mès, era agricultura, era extraccion minèra, es malauties pandemiques e es espècies invasives tanben provocauen mès e mès pèrta de biodiversitat ena planeta.

Era umanizacion dera planeta ère pròp de provocar ua naua extincion d'animaues ena Tèrra. Eth besonh d'auer mès e mès aliment, combustible e bastides començaue ja a provocar problèmes de lordères en toti es continents. Damb aguest ritme, alertauen es scientifics, en 2050 era poblacion umana dera Tèrra (que ja pòrie èster de 10 000 milions) aurie de besonh es recorsi de dues planetes com era nòsta.

Damb aqueth informe fòrça personas coneisheran qu'era pression umana non podie ja èster chucat per environament mondiau e que calie hèr un cambiament mentau prumèr e economic dempús s'era nòsta espècia non volie demorar era soleta espècia viua dera Tèrra en mens de 30 annades, çò ei en 2050. Maugrat açò, ua majoritat dera poblacion umana encara non sabie, en 2016, qu'açò passarie atau.

2017

2017 siguec ua annada fòrça especiau entà Catalonha. Arren demorarie parièr pr'amor qu'era vision social e es esperances de tot un país acabèren dempús d'ua luta de mès de cinc annades (eth procès de secession catalan comencèc en 2012 damb es marches populares). Atau, en octobre se celebrèc un referendum politic que dèc un òc entara independéncia deth país e que, maugrat açò, non podèc auer ua bona fin pr'amor dera repression posteriora dera justícia e policia espanhòles, qu'encara dure aué.

Eth referendum siguec convocat peth Govèrn catalan, que declarèc qu'ère vinculant. Maugrat era posicion contrària deth govèrn espanhòu se celebrèc. Mès de 2 milions de persones i participèren maugrat es atacs policiaus (mès de 300 escòles sigueren barrades) e er enviament de mès de 1000 policies espanhòus.

Ua victòria política

Un nau govèrn arribèc entara Generalitat de Catalonha en 2015. Eth president nau, Carles Puigdemont, confirmèc era majoritat politica en parlament catalan damb Junts pel Sí e era CUP. Colec donques preparar ua lei entà hèr legau un referendum e tanben acordar ua question pro clara: Voletz que Catalonha vengue un estat independent en forma de republica, que siguec hèta en occitan, catalan e castelhan. Mès de cinc milions de persones sigueren convocades entà votar er 1 d'octobre de 2017. Çò qu'arrès sabie alavetz ère tot çò qu'arribarie dempús.

Ja en junhsèga e agost de 2017 era Guàrdia Civi espanhòla comencèc ja a arrestar desenats de persones entà ensajar de descorbir on èren es paperetes de votacion (e que jamès sigueren

trapades pr'amor que les auien catalans deth nòrd que volien ajudar es sòns frairs catalans deth sud ena sua luta entara libertat).

En seteme de 2017 era Fiscalia espanhòla demandèc mès de 712 bailes catalans de presentar-se entà ua declaracion policiau. E tanben comencèren milèrs d'atacs informatics contra era administracion catalana que durèren mesi. Es principaus jornaus catalans tanben sigueren visitadi pera policia espanhòla (El Punt, Avui, Vilaweb, El Nacional, Racó Català e Llibertat). Dempús era Guàrdia Civiú espanhòla arribèc a entrar en Departament d'Economia catalan e arrestèc 12 persones.

Era ONU non se prononcièc mès era UE òc e didec que respectarie es resultats. Er 1 d'octobre de 2017 e damb era ajuda de mès de 50 000 voluntaris que controlauen es votacions era nacion catalana votèc e didec òc ara independéncia. Maugrat es 1066 herits, un 99,14% des votants digueren òc e sonque un 7,83% didec non (açò qu'ei un 43,03% des electors). Eth govèrn espanhòu didec lèu que non ère valid pr'amor qu'auie votat mens dera mitat des electors. Aué, quate annades dempús eth pòble catalan encara demore (damb eth 52% deth totau de vòts independentistes) era implantacion d'ua Republica de Catalonha e Aran liura e justa sociaument. Ua republica qu'aué sabem toti qu'Espanha non vò mès qu'era Union europèa tanpòc. Se non es causes serien estades fòrça diferentes.

2018

Aué tota era planeta parle dera pandèmia deth coronavirus COVID-19 com çò de peyor que se passèc ena Tèrra enes darrèrs sègles; totun, i aueren epidèmies fòrça pejors maugrat çò que podem pensar. E, en 2018 e 2019 e encara abans i aueren es prumèras epidèmies infeccioses que crotzèren termières. En 2018 se debanèc eth dusau episodi mès gran de mòrts per malautia infecciosa en Africa dempús der episodi der Ebola de 2013. Aué arrés non se'n brembe, mès quan passèc era OMS dèc era alèrta mondiau pr'amor qu'auien pòur der expandiment der Ebola a nivèu internacionau, çò qu'aurie estat era prumèra pandèmia grèu deth sègle XXIau.

Aué arrés non ac rebrembe mès era epidèmia d'Ebola que i auec entre 2018 e 2020 en Republica Democratica de Còngo siguec era dusau mès grèu que i auec en Africa en sègle XXIau: moriren 3470 personas pr'amor qu'en 2018 encara non i auie nat vaccin. Eth prumèr cas passèc eth 13 d'agost de 2018 e en junhsèga de 2019 era epidèmia ja auie arribat enquia Uganda. Totun, es esfòrci dera organizacion Mondiau dera santat e d'auti organismes internacionaus privadi coma Doctors sens Frontèras, poderen isolar era epidemia en Uganda e arrestar encara mès eth sòn expandiment a nivèu internacionau.

Ua guèrra que non ajudaue

Segontes era OMS non se podie auer hèt arren abans pr'amor des conflictes militars que i auie ena region des dera annada 2015. En mès d'açò, 85 treballadors dera OMS moriren en espitaus pr'amor d'aquera guèrra. En seteme de 2018 eth risc entà trabalhar en aqueri luòcs venguec “fòrça naut” e donques ère

tanben plan perilhós d'anà'i. E maugrat açò, desenes de doctors se n'anèren entara vila de Goma dempús deth primèr cas.

Eth primèr d'agost d'aqueth an Còngo confirmèc es primèrs 20 mòrts per Ebola. Er estat d'epidemia siguec declarat ena region mès occidentau d'aguest país lèu. Segontes se pense eth primèr cas siguec ua hemna de 65 ans mau enterrada eth 25 de junhsèga en Mangina. Lèu moriren tanben set personas mès dera sua familha. Eth 3 d'agost, totun, er Ebola ja auie sautat entà cinc zònes mès enes províncies de Kivu deth Nòrd, Mandima e Mambasa e Ituri.

Mens de quinze dies dempús diuèrses organizacions internacionaus e diuèrsi païsi com Reiaume Unit confirmèren qu'enviauen mètgues entath Còngo entà ensajar d'arturar aquera epidèmia mens e mens locau. Eth 17 d'agost de 2018 ja i auie 1500 personas que la patien. Pejor encara, en noveme de 2018 eth Centre entath Control de Malauties e Prevencion (CDC) des Estats Units avisaue qu'era epidèmia non podie èster arturada. Pòc dempús, era OMS tanben confirmaue que demorarien sies mesi abans dera sua fin e qu'aquera epidèmia d'Ebola sonque podie èster arturada en dehòra deth Còngo. Pr'amor d'açò es païsi vesins barrèren es frontèras aqueth madeish mes.

Aquera terribla epidèmia acabèc sonque en junh de 2020. Auien mòrt mès de 3000 personas e çò de mès estranh siguec qu'era majoritat auien credit que tot ère ua mesorga. 2018 siguec dilhèu e pr'amor d'açò un primèr ensag sus era umanitat de çò que podie vier mès tard. Malerosaments arrés non vedec era realitat e eth perilh des malauties infeccioses qu'arribarie mens d'ua an mès tard. E açò tanben ei un hèt que pògui de nosati rebrembam aué.

2019

En 2019 passèc un des hèts mès òrres en mon dera sciéncia contemporanèa. Un laboratòri chinés confirmèc qu’auien neishut dus mainatges, Lulu e Nana, que siguèren abans manipuladi geneticament entà crear ua melhora ena espècia umana. Des d’alavetz non i a degun segur qu’aguest tipe de pròves non sigue ua realitat aué.

Eth hèt ei aué coneishut coma eth Hèt de He Jiankui, que siguec eth científic chinés que comencèc a hèr pròves damb embrions umans de manèra secreta en 2018. Trebalhaue entara Universitat Meridionau de Shenzhen de Sciéncia e Tecnologia. Comencèc eth sòn trabalh en tot demanar a diuèrses parelles chineses era donacion d’espèrma e òvuls entà poder començar aqueres pròves.

Segontes semblarie (e açò solament siguec coneishut dempús deth judici e He Jiankui) eth cercaire chinés envièc diuèrsi informes entà diuèrses revistes científiques internacionaus (com *Nature*) entà descriuer eth sòn trabalh. Mès non sigueren publicadi pr’amor d’un problèma etic.

De hèt, eth coneishment d’aqueres pròves en embrions umans siguec çò qu’alertèc diuèrsi científics dera Universitat de Tecnologia de Massachussets (MIT), que denuncièc publicament eth científic chinés e eth sòn trabalh ena opinion mondial en tot demanar era fin d’aqueres pròves pr’amor d’un problèma gigant morau: se pòden hèr pròves científiques e modificar geneticament es embrions umans o açò ei un hèt que cau proïbir ena planeta ?

Era detencion de He Jiankui

Maugrat qu'eth govèrn chinés coneishie en tot moment es practiques geneticas de He Jiankui (e i arribèc a participar damb ua subvencion economica fòrça importanta), he'c a veir que non sabie arren. Totun, quan era denóncia internacionau esclatèc, decidic detier He Jiankui.

Eth Hèt de He Jiankui siguec un hèt scientific fòrça perilhós.

Atau, eth 30 de deseme de 2019 e sonque diuèrses setmanes dempús qu'eth hèt siguec coneishut, ordenèc detier He Jiankui. Eth judici tanben siguec rapid, e abans dera fin de gèr de 2020 siguec condemnat a mèc de tres ans en preson e ua multa de lèu miei milion de dolars pr'amor d'un trabalh genetic considerat com immorau.

Mès enlà dera detencion de He Jiankui e dera fin d'aqueth trabalh genetic, demoren diuèrses demanes qu'aué encara non sigueren responudes: com ei possible que diuèrsi laboratòris dera planeta coneishien aqueth trabalh e non dideren arren enquia era naishença des mainatjons Lulu e Nana? Perqué degun assagèc d'arrestar çò que dempús tota era comunautat scientifica diguec qu'ère immorau, çò ei era manipulacion genetica d'embrions umans? E, encara, que passèc a Lulu e Nana des d'alavetz, car desapareheren e arrés mèc vedec aqueri mainatges jamès? Un hèt que hè sospèchar que non siguec un trabalh scientific isolat e qu'aué, dilhèu, encara i a mèc laboratòris que hèn açò en secret ena planeta. E açò ei inquietant.

2020

Eth mon d'aué pòt èster ben separat en dues epòques: abans e dempús dera pandèmia. E quan toti parlam dera pandèmia toti sabem se qué vò díder. Mès com explicar aguest hèt e qué passèc enes nòstes vides? Com explicar era pòur, es centeats de milèrs de mòrts, era sensacion de demorar laguens d'ua planeta que semblaue venguda ua preson? E çò que costèc tirar endauant?

Quan es qu'encara an de nèisher enteneràn a parlar dera pandèmia que trinquèc es nòstes vides, que cau saber que non comencèc en 2020 mès quauqui mesi abans, en deseme o dilhèu noveme de 2019, ena província chinesa de Wuhan, laguens d'un mercat municipau de venda d'animaus viui. Aquiu siguec on i aueren es prumèrs casi confirmadi. E tanben es prumèrs mòrts. Mès non siguec enquia cap ath mes de març (o era fin de hereuèr) que i aueren es prumèrs malauts damb simptoms e tanben es prumèrs mòrts dehòra de China. E tanben siguec en 2020 quan era Organizacion Mondiau dera Salut confirmèc qu'era malautia ère ja a nivèu planetari; çò ei ua pandèmia.

Era pandèmia siguec provocada per un grèu sindròme respiratòri nomentat coronavirus-2, identificat en deseme de 2019 en China e en gèr de 2020 dehòra d'aguest país. Eth 4 de març ja i auien 115 milions de malauts ena planeta qu'auien provocat mès de 2,55 milions de mòrts dirèctes.

Totun, qu'es registres poirien èster fòrça mès nauti se i includim es mòrts de totes aqueres persones que tanben moriren en aqueth periòde (qu'encara demore en 2021) de manèra indirècta. Aué ja s'a confirmat que, enes pòrtes dera an 2022 ja i auien mès de 5 milions de mòrts dirèctes mès encara non se poden compdar es indirèctes (pr'amor dera desatencion

medicau). Mès çò que sabem e rebrembaram ei era pòur e es mòrts que mos deishèren sense parlar deth trincament social qu'encara demore entre es vaccinadi e es non vaccinadi.

Era causa dera pandèmia donques siguec aqueth virus que viatjaue en aire e que s'en podie vier malaut a traùers dera boca, e eth nas, mès tanben es uelhs. Un malaut non grèu de coronavirus podie demorar en casa aperaquí dues setmanes e dempús tornar a hèr vida normau. Totun, qu'es casi grèus podien provocar ben era espitalizacion e tanben era mòrt deth malaut segontes era sua edat e salut.

Un vaccin ràpid

Pendent eth començament der an 2020 diuèrsi laboratòris internacionaus dera planeta comencèren a estudiar com hèr un vaccin. Bèri uns d'aqueri an un modificador genetic qu'es persones non vòlen auer laguens deth sòn còs. Açò tanben provoquèc manifestacions de milèrs de persones en Euròpa que non volien èster vacunades (e que non pòden èster tostemps associades as opcions negacionistes).

A mès dera pòur qu'auèrem toti, calec deishar lèu lèu eth trabalh e e embarrar-se laguens de casa pendent mesi. Açò tanben provoquèc ua grèva crisi economica a nivèu mondial que començarie lèu mès tanben grèus problèms mentaus (com era depression o era angoisha) entà fòrça persones que trapèren qu'eth mon s'auie tornat hòl e que non i auie mès futur. Sonque ara, quan gessem un shinhau d'aqueth long barrament social, adults e mainatges, podem descorbir era grèva crisi economica pr'amor dera falta d'energia e matèries prumèras.

Encara aué non i a cap version oficiau sus es origines dera pandèmia de 2020. Bèri uns diden qu'èra sua origina ei animau. D'auti que formarie part d'ua guèrra entre China e Estats Units e

que siguec ua malautia provocada de biais voluntari. D'auí encara, que siguec un ensag entà redusir era populacion mondíau pr'amor der excés de populacion e es problèmes environamentaus. Dilhèu, çò de mès segur ei qu'era nòsta generacion non ac poirà jamès saber.

Es chifres que confirmarien qu'era pandèmia de SARS-COVID-19 patida pera planeta en 2020 siguec òrra non son encara acabades. Pendent era fin de 2021 ja i auíe mès de 5 milions de mòrts dirèctes (mès que i a cercaires e diuèrsi estudis oficiaus internacionaus qu'afirmen que, entà conéisher era vertat sus es mòrts reaus, que cau multiplicar aqueth nombre per dètz). D'aguestes, eth país que n'auèc mès siguec Estats Units, damb mès de 710000 mòrts oficiaus, Brasil, damb 601.000, Índia, damb 450000, Mexic, damb 285000, Russia damb 212000 e Perú, damb mès de 200000. Es pogues desenes de milèrs de mòrts chinesi, per contra, que son tanben susprenents, comparadi damb es auí païsi occidentaus.

Mès que, entà auer ua idèa clara sus er impacte que patíe era planeta pendent aguesta pandèmia (e es problèmes derivadi com era desatencion medicau en centres de salut o encara era COVID permanent, qu'afècte aué desenes de milèrs de persones ena planeta) que cau dilhèu comparar-la damb dus auí episodis istorics viscuts pera umanitat: era gripa espanhòla de 1918 e era guèrra mondíau de 1939-1945.

En 1918 e annades posteriores moriren pr'amor d'un tipe de gripa fòrça grèva (e coneishuda popularament damb eth nòm de gripa espanhòla) mès de 50 milions d'èsters umans. Era guèrra mondíau de 1939 acabèc tanben damb mès de 50 milions de mòrts (en estat francès sigueren mès de 700000). Ena guèrra civiu espanhòla, tanben, mès de 700000. Mès que quan comparam es chifres per païsi d'aqueres epòques e aqueres crisis

de 1939 e 1918 damb es de 2020, 2021 e 2022, es chiffres tanben se tornen òrres.

Atau, en estat francés i auec mès de 7 milions de malauts e mès de 117000 mòrts. En Alemanha i auec 94000 mòrts e en Itàlia 131000. En estat espanhòl es chiffres son un shinhau mès redusides, damb 5 milions de malauts e 87000 mòrts. Es chiffres comparades, totun, son estonantes; mès malauts que pendent era guèrra civiu espanhòla e dilhèu tanti mòrts (a nivèu mondiau) com pendent era segona guèrra mondiau o era gripa espanhòla segontes quauques hònts scientificques que tanben rebremben qu'en Africa lèu un 90% des mòrts de COVID non son comptadi.

E dempús que ne demorèc? Eth sentiment que non i a arren permanent e qu'es nòstes vides son fòrça mès fragiles que non auíem pensat. Ei pitjor entàs nòsti hilhs que ja cambièren es sues costums e qu'an mès pòur encara de tot que nosati. Eth cas ei qu'eth sègle XXI demostrèc un còp mès que non i a arren a veir damb eth sègle anterior pr'amor dera sciéncia, era tecnologia, era salut mondiau, eth mèdi ambient, es crisis economiques e es guèrras. E que cambiarà encara mès es pròxims ans. Mès qué ne demore? Dilhèu poder afirmar qu'era umanitat, nosati, non èm es madeishi d'abans dera pandèmia dera COVID dera annada 2020.

2021

Segontes acabaue eth barrament provocat pera pandèmia dera covid-19 es occidentaus comencèren a veir que i auien mès e mès problèmas de subministrament en çò que tanhie as matèries prumèras e era energia ena planeta. Se tot comencèc com un problèma energetic que venguie mès e mès gran en estats com er espanhòu o eth francés, lèu se descorbiguec que tanben i auien problèmas en toti es camps, tanben ena alimentacion. Atau, e dempús de patir era pujada dera lum e deth gas, lèu arribèren es supermercats uets en païsi com era Grana Bretanha, e dempús es Estats Units, pr'amor dera reactivacion dera economia mondiau que lèu s'escampilhèren per tot eth mon: ua naua crisi economica menaçau de provocar ua auta grana crisi economica ena Tèrra.

Atau, çò que comencèc com ua crisi de falta de camionèrs en Anglatèrra dempús dera gessuda dera Union Europèa, lèu arribèc as Estats Units. Pendent eth mes d'octobre de 2021 ja i auien centeats de vaishètz arturats dehòra de diuèrsi pòrts dera còsta oèst americana que demorauen era arribada de contenedors (que pujèren eth prètz de pròp de 2000 dòlars cadun a 14000 dòlars). Dempús arribèc era notícia que tanben i auie ua falta de camionèrs en Estats Units, falta de distribucion des matèries prumèras, arturada des fabriques e supermercats uets.

E eth prètz dera energia mès e mès car. Eth mon entrèc en ua naua crisi economica, dempús dera grèva crisi sanitària der an 2020. En Nadau de 2021, e maugrat qu'era majoritat de païsi occidentaus ja auien era majoritat dera poblacion vaccinada, començaue un aute còp (era darrèra grana crisi economica mondiau passèc en 2008) ua grèva crisi economica qu'afectèc toti es païsi dera planeta per diuèrses rasons; falta de conductors

mès tanben de contenedors industriaus, falta de matèries primèras entà hèr productes tecnologic, e dilhèu tanben era fin de contracte de milèrs de conductors de camion que non volien vaccinar-se e que sigueren despachadi pes empreses (Estats Units ne siguec eth cas mès clar), entre d'autes causes.

Ua inflacion mès e mès nauta

Damb ua menor aufèrta i auec prètz mès nauti e açò provoquèc directament inflacion en mès d'un país. Mès ena Union Europèa eth Banc Europèu non volèc pujar es interèssi pr'amor qu'açò podie provocar ua catastrofa encara mès grana enes païsi deth sud europèu. E arribèc era "estagflacion" ena quau es economies deishèren de créisher durant mesi.

Aué era grèva crisi economica que patís era planeta per falta de matèries primèras, e nauti prètz en productes basics com era alimentacion, poirie vier era crisi mès grèva dempús dera crisi energetica dera decada de 1970. Sustot se demore fòrça mesi, pr'amor que poirie provocar eth caòs economic mondiau. E quan acabarà non i a arrés qu'ac pòt saber. E semble que, ara per ara, non i a encara cap solucion pr'amor que fòrça païsi deth nomentat tresau mon son encara en barrament pr'amor dera pandèmia dera Covid. Dilhèu eth solet conselh que se pòt dar ei aguest: estauviatz se podetz pr'amor que poirie vier longa.

2022

Mès d'un analista afirme qu'en 2022 era planeta tota, mès, encara mès es païsi deth nomentat prumèr mon, viueràn ua crisi prigonda en fòrça aspèctes. E, maugrat que arrés pòt conéisher çò que passarà en futur, i a diuèrses senhaus que permeten confirmar que, dilhèu, an arrason. Podem començar pera crisi energetica prigonda que comencèc ja pendent es darrèri mesi de 2021.

Prumèr era Grana Bretanha diguec qu'era gessuda dera Union Europèa ère un hèt que provocaue ua falta òrra de camionèrs. Que n'auie de besonh 80000 mès entà poder tornar entara normalitat d'abans dera pandèmia. Dempús es Estats Units avertiren qu'eth prètz des contenedors s'auie multiplicat per sèt pendent era pandèmia e qu'eth mercat intèrn d'aqueth país tanben auie de besonh mès de 100000 nauï camionèrs. Mès era vertat ère qu'es empreses començauen a demorar davant des pòrts dera còsta oèst pr'amor que ja non podien pagar eth nau prètz de contenedors en America.

Açò e diuèrsi problèms restacadi damb ua falta grana de trebalhadors (dilhèu pr'amor dera pròpia pandèmia que forçaua a centenats de milèrs de trebalhadors que non volien èster vaccinati a marchar) provoquèc ja ua crisi economica mès e mès grana, que poirie devier era mès grana crisi energetica dempús dera de 1970.

Non cau díder qu'açò provocarie grani problèms en subministrament de gas e lum a milions de persones ena pròpia Euròpa que ja non poirien pagar ben aqueri prètz. A mès, ua notícia de fin d'octobre de 2021 ja confirmaue qu'aumens un estat europèu, Austria, demanaue as sòns ciutadans de hèr provisions en casa pr'amor que i poirie auer ua amortada generau

indefinida dera lum en Euròpa lèu. E açò ei ua notícia inquietanta, pr'amor qu'era societat modèrna actuau depèn totaument, encara, dera electricitat entà foncionr (eth cambiament entar idrogèn encara non ei generau, mès que'n poirie èster lèu).

Aqueth hèt poirie implicar un caòs totau ena nòsta societat, se passèsse. Mès ath costat d'aquera crisi tanben i a diuèrsi hèts que permeten imaginar eth futur mès pròxim: dempús de lançar toristes en espaci en 2021, era espècia umana arribarà mès lèu que tard entara planeta Mart. Aumens i aurà diuèrsi viatges, com es dera Lua (1969-1972) abans de començar a colonizar aquera planeta (aperaquí era dècada de 2050), pr'amor qu'era majoritat des scientifics actuaus ja confirmen qu'era Tèrra non a futur, pr'amor des industries contaminantes e eth cambiament climatic actuau.

Un mon mès egoista

Un còp d'uèlh ràpid entara situacion geopolitica actuau tanben hè preveir diuèrses regions que luten entre eres pr'amor dera pròpia politica mondiau o es recorsi naturaus (Sodan ja menacèc en 2021 Etiopia damb ua guèrra se contunhe era construccion d'ua naua restanca en Nil). En 1991 acabèc era Union Sovietica mès, sense sabe'c, es Estats Units deishèren d'èster tanben era mès grana potècia mondiau dera planeta. Aué diuèrsi estats vòlen conquistar ua region vesia; Brasil, Russia, China, Corèa, Africa deth Sud, Iran, etc. E toti son ara ja es uns contra es auti ena luta pera supremacia qu'encara a aué Estats Units (e que poirie deishar d'auer lèu lèu dauant China).

Era tecnologia, fin finau, poirie èster çò que provoquèsse ua planeta mès diferenta dera que visquerem en sègle XXau. E tanben serà era que salvarà, finaument, era planeta, abans dera catastròfa finau (o non...). Aué ja son ua realitat es coches

voladors, es ologrames, es robòts (que, en mercat laborau provocaràn, òc, ua catastròfa generau), era carn sintetica o era manipulacion genetica (era clonacion ei sonque proïbida per fòrça païsi mès non toti). Eth resultat finau serà un mon totaument diferent ath qu'auèm viscut enquia ara. Serà, dilhèu eth mon deth futur... que ja ei aciu.

Ath costat de tot açò era umanitat poirie víuer era darrèra oportunitat entà salvar era majoritat d'animaus e plantes dera planeta. Eth cambiament climatic ei reau e prigond. Dempús de 2022 es umans poiriem patir ondades de calor gigantasses que poirien hèr hùger milions de persones de fòrça airaus dera planeta. Ei ara o jamès. Se non arturam aqueth cambiament climatic e ua mès nauta temperatura globau, es nòsti hilhs poirien viuer un vertadèr lunfèrn ena Tèrra.

Totun, e maugrat es menaces e crisi que viuerà era umanitat des de 2022 endauant, eth cervèth uman menèc era nòsta espècia des des caunes hè sonque 10000 annades enquiar espaci e mès enlà. Aué començam a poder he'c tot (gaireben) e açò balhe tanben esperança. Cau donques èster optimista e pensar que poiram solucionar toti es problèmes que traparam e lutar per arribar a çò que deurie èster era umanitat en mon deth futur: ua societat mès justa, mès erosa e que viu mès e on (açò cau non desbremba'c jamès) tanben lengües petites com er aranés pòden e deuen subreviure pr'amor que, sonque èm, pr'amor de çò que parlam.

CRONIQUES DETH SÈGLE XXIau

- 1996.- Eth sètge dera ciutat de Sarajevo
- 1997.- Era arribada dera Mars Pathfinder a Mart
- 1998.- Es perills dera clonacion...umana
- 1999.- Er arribada d'ua naua moneda: er èuro
- 2000.- Era arribada des prumèrs astronautes entara ISS
- 2001.- Eth naishement dera wikipèdia en catalan
- 2002.- Era resolucion 1441 des Nacions Unides
- 2003.- Ua ondada gigantassa de calor
- 2004.- Era mission d'exploracion espaciau Mars Express
- 2005.- 1300 milions de chinesi
- 2006.- Eth neishement de Montenegro
- 2007.- Es drets des Nacions Indigènes
- 2008.- Era grana recession
- 2009.- 26 annades de guerra civiu
- 2010.- Era seqüenciacion genetica des neandertalians
- 2011.- Era independéncia de Sodan deth Sud
- 2012.- Entar un desenvolopament sostenible
- 2013.- Er incident de Chebialinsk
- 2014.- Era crisi militar d'Ucraïna
- 2015.- Ua naua division administratiua entà Occitània
- 2016.- Era extincion
- 2017.- Un referèndum entà Catalonha
- 2018.- Era epidèmia der Ebola

- 2019.- Es naues manipulacions genètiques
- 2020.- Era pandèmia dera Covid-19
- 2021.- Era crisi de matèries prumèras
- 2022.- Eth mon deth futur...